

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-1-14>
УДК 1(091)

Ігор Бурковський

До питання про стан української кантіани: переклади двох «Критик» versus альтернативні інтерпретації їх фрагментів

Ця стаття є продовженням двох інших, опублікованих у журналі «Філософія освіти» 27(1) та 27(2), що спростовували певні закиди на адресу українських перекладів Кантових «Критики чистого розуму» (2000) та «Критики практичного розуму» (2004). Тепер автор має на меті продемонструвати рівень цих перекладів на численних зіставленнях окремих їх місць із відповідними фрагментами, відредагованими або самостійно перекладеними кількома українськими кантознавцями, зокрема й двома учасниками попередньої полеміки. Відібрано головно цитати, що мають якісь поважні відмінності від тексту зазначених видань – чи то в кращий, чи то в гірший бік. Крім цитат, до зіставлень залучено уривки Кантового тексту, повторені в різних джерелах самим автором або його рецензентом, і відтворені українською різними перекладачами. Дослідження показує, що альтернативні переклади фрагментів Кантових творів за своїм рівнем здебільшого поступаються обговорюванім українським виданням, а втручання в текст останніх при цитуванні лише в невеликій частині поліпшують його, у переважній же більшості не є виправданими, мають суб'єктивний характер. Виразних ознак надто високої частотності помилок, у всякому разі тяжких, в українських перекладах перших двох «Критик» не помітно. Це свідчить на користь задовільної оцінки для них, хоча безперечною є потреба перевидати їх із виправленням хиб та іншими вдосконаленнями. Окрім того, наведені зразки перекладу та цитування Канта (часом розглянуто й контекст цитат) тут виступають як показник стану сучасного українського кантознавства й пов'язаних царин, що спонукає до певних висновків.

Ключові слова: філософський переклад, компетентність, кантознавство, Імануель Кант, «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму», філософська освіта.

Вступ

Мій невеликий відгук на робочу версію українського перекладу третьої Кантової «Критики» [Бурковський, та ін. 2018: 122–124] дістав продовження у великих відгуках про мої власні переклади решти двох

© Ігор Бурковський, 2023

«Критик». Ті узгоджені відгуки фактично заперечували за українськими виданнями двох перших «Критик» право називатися перекладами: «Кантову аргументацію зрозуміти неможливо, якщо читати лише наявний український переклад» [Іващенко & Терлецький 2020: 211] – через «термінологічний хаос і величезну кількість грубих помилок в інтерпретації» [Чорний 2020: 151]. У докладних відповідях на ці звинувачення [Бурковський 2021a; 2021b] показано їх неспроможність, як у фундаментальному аспекті (з погляду фахової методики оцінювання перекладів, що передбачає визначення конкретного показника частотності помилок), так і – великою мірою – у часткових закидах: за *terminological consistency* обговорювані переклади, попри окремі вади, істотно не відрізняються від фахових іноземних (а вимога перекладати кожен термінолексему тільки одним словом справедлива не завжди), і претензії до їх окремих місць у переважній більшості є хибними або неістотними, часом дискусійними, тобто не можуть правити за докази їх незадовільної якості.

Але ті спростування аргументації опонентів (із визнанням деяких часткових зауваг) ще не спростовують остаточно їхніх тез, хоч і відчутно їх підважують. Певні сумніви щодо якості перекладів залишаються – принаймні можна судити, що обставини їх створення (насамперед ненормальні умови праці) зумовили в них, надто в першому, більшу частотність помилок порівняно з добротним фаховим перекладом. Нинішня стаття має на меті увиразнити стан речей, продемонструвавши дійсний рівень обговорюваних видань шляхом зіставлення з їх відповідними місцями чималої низки цитат (а також двох текстових масивів іншого характеру), відредагованих або самостійно перекладених нашими кантознавцями. Навести всі такі цитати тут не змога, обмежуюсь матеріалом друкованих публікацій, оприлюднених після виходу в світ відповідних перекладів, і, далі, головню випадками поважних розходжень між порівнюваними фрагментами, достотних помилок – з того й із того боку, не оминаючи й своїх; менш серйозних хиб (зокрема стилістичних), неточностей, термінологічних контрверсій торкаюсь лише побіжно.

Подібне дослідження неминуче зачіпає й такі речі, як стан нашого кантознавства та пов'язаних із ним сфер. Привертаючи увагу до певних їхніх проблем, воно (теоретично) якоюсь мірою має сприяти прогресові на тих напрямках.

I. Як дехто цитує українські переклади Кантових «Критик»

Обговорювані видання, попри згадувані раніш обставини, що зашкодили їхній репутації, закономірно належать до найбільш цитованих українськомовних філософських текстів, і поміж тих сотень цитувань, звісна річ, є й неординарні, здебільшого в негативному сенсі – недоречні або (як-от

в останній рецензії на видання 2004) з якимись перекрученнями в тексті чи (частіше) в посиланнях. Нам ідеться головно про такий неоднозначний тип, як зумисне змінювання цитованого перекладу. Це далеко не завжди означає поліпшення. М. Желязний: «Я знаю працю, насичену цитатами з «Критики чистого розуму» в перекладі Інґардена з приміткою: переклад змінений. Але ті зміни, окрім випадків явних дивацтв, часто виникають із некомпетентності автора. Так, терміни, які Інґарден переклав у їх архаїчному або рідкісному розумінні, «поправка» передає першим значенням, наведеним у сучасних німецько-польських словниках. Німецькі ж ідіоми, передані Інґарденом згідно з їх реальним, а не буквральним сенсом, ... цей «перекладач» передає дослівно, не зважаючи на те, що отримана мовна конструкція не в'яжеться з цілим контекстом» [Żelazny 2013: 9]. А назагал тут пригадуються *правки* наших типових редакторів: часом поліпшують текст, часом погіршують, а найбільше показують лише суб'єктивні вподобання або й просто зміни заради змін. (До речі, й частину змін у розгляда-них тут цитатах, схоже, зроблено не авторами публікацій: наші редактори здатні *правити* й цитати). Розгляньмо крізь цю призму аналогічну роботу наших кантознавців¹.

1. Віталій Терлецький, автор давньої критичної рецензії на мій перший переклад (про її необґрунтованість та ймовірні суб'єктивні мотиви див. [Бурковський 2021а: 199–204]) – згодом, що прикметно, її *de facto* дезавував: до появи моєї експертної оцінки 2018 не те що не висловлював більше про той переклад чогось подібного (хіба що зауваги до деяких термінів, та невдоволення тим, що я переклав тільки друге видання [Терлецький 2018а: 53]), а й (принаймні з 2005) часто до нього звертався у своїх публікаціях. Звернімо увагу на численні відсилання до нього («Див.» або «Пор.») – [Терлецький 2018b: 142 (двічі), 147, 150, 151, 154, 155, 156, 157, 162, 164, 167, 168 (двічі), 171, 172 (тричі), 173 (двічі), 174 (двічі), 175, 176, 177, 178, 179 (двічі), 180, 181, 184 (двічі); 2018с: XXXI, XLIII], а також посилання на нього при згадуваннях та переказах тих чи інших місць Кантового твору [Терлецький 2013: 33, 35, 36; 2018b: 149 (двічі), 160 (двічі), 164, 165, 168, 188, 189; 2018с: XV (двічі), XIX, XIX–

¹ Згадаю й одного науковця без такої спеціалізації – Дмитра Сепетія. 8 із 10 наявних у його монографії ([Сепетий 2017: 199–202]) цитат із перекладу КІР наведено точно, одну (рідкісного обсягу, більш як на сторінку) [Сепетий 2017: 201–202] – з деякими дрібними відхиленнями: «відповідною до» замість «відповідною для», *в* замість *у*. А в одній – «теоретичне, але, як таке, недоказове положення, оскільки воно невід'ємно притаманне практичному закону, а рґіогі безумовно чинному» [Сепетий 2017: 200] – чийось втручанням («недоказове» замість «недовідне» [Кант 2004: 136]) спотворено Кантів текст: вийшло, що те положення просто не підкріплене доказами, тоді як насправді його неможливо довести.

XX, XXI, XXIX, XXXVI, LVI, LXII (тричі)] (ці переліки можна й розширити): вони незаперечно означають мовчазне визнання валідності звинуваченого раніше в «ненауковості» перекладу, попри його дійсні мінуси. Сюди ж – і те, що в рецензії на монографію В. Козловського як недолік відзначено ігнорування в ній цього ж таки перекладу [Терлецький 2015b: 71].

З не менш численними цитатами, щоправда, не все зрозуміло. Подібна неясність є й у згаданій щойно монографії: В. Козловський подає цитати з Канта українською мовою, але з посиланнями на німецьке видання – не коментуючи цієї некогерентності. Мусимо вдаватися до здогадів: німецькі тексти, імовірно, перекладено самим п. Козловським або/та, можливо, кимось іншим, неназваним – на його власне бажання чи через недбальство абощо. У В. Терлецького з цим іще складніше. Якщо речення в лапках із посиланням «[6, с. 16]» [Терлецький 2015a: 139], де 6 – [Кант 2000], являє собою коректну, точну цитату з мого перекладу, то це – досить рідкісний випадок. Ось уже дещо інакший: (1) ««найвищій засаді» [13, В 197; пор. 17, с. 137]» [Терлецький 2008: 194] – мікrocитата з посиланням на два німецькі видання (сучасне й 1787 р.) і відсиланням до мого перекладу. Не вказано, що за переклад подано, ким виконаний – але тут принаймні зрозуміло, що не мій. Невідомо також, навіщо те відсилання, але якраз нам варто ним скористатися. Читаємо: «найголовніший принцип» [Кант 2000: 137] – справді, різні переклади. Інша річ, що новий підхід до Кантового «Das oberste Principium» є сумнівним – якщо не ослов'янення латинізму, то вжиття прикметника, що є незаперечним відповідником Кантового höchst: «найвище добро» [Кант 2000: 461] («das höchste Gut» В 842)¹, «найвище поняття» [Кант 2000: 210] («der höchste Begriff» В 346) тощо (Щодо відмінка – див. далі, через абзац).

Інша цитата з супровідною інформацією подібного формату: (2) ««Тим часом той вислів [scil. пізнання а ргіогі] іще не досить визначений, аби адекватно позначити цілком увесь сенс поставленого питання. Адже про пізнання, виведене із джерел досвіду, зазвичай кажуть, що ми здатні, або причетні, а ргіогі до них², бо виводимо їх не безпосередньо із досвіду, а із загального правила, яке ми, однак, запозичили знову ж таки із досвіду» [18, В 2; cf. 29, с. 39]» [Терлецький 2009: 94]. Тут зіставлення («Проте вираз а ргіогі наразі ще не є досить окресленим, щоб адекватно позначити весь зміст поставленого питання. Адже нерідко про знання, отримані з емпіричних джерел, говорять, що ми здатні або причетні до них а ргіогі, бо не дістаємо їх безпосередньо з досвіду, а виводимо із загального правила, яке ми, однак, запозичили знову ж таки з досвіду»

¹ Німецький текст КЧР скрізь подано за [Кант 1998b], але пагінацію вказано за виданням В (1787).

² Підкреслення всі, за обумовленим винятком, мої, і для моїх слів зроблені теж ad hoc.

[Кант 2000: 39]) виявляє вже певні збіжності двох версій, але нас зараз більше цікавлять розбіжності. Нова часом дещо точніша або просто ближча до букви оригіналу, але у виділеному місці деформує й затемнює його: такий порядок слів знищує логічний наголос на звороті а priori, крім того, пунктуація означає, що *здатні* = *причетні* – кваліфікуємо це сумарно як одну помилку. Про *знання/пізнання* ← Erkenntnis див. [Бурковський 2021a: 210–211]; спільне для обох *позначити* ← bezeichnen у цьому контексті – теж помилка, хоч і не тяжка [Бурковський 2021c: 126].

Але типовими для цитувань Канта в публікаціях пана Терлецького є подвійні посилання: на німецьке видання (часом відразу на два) і на перекладне українське: «...онтологічний доказ... виходить із [(3)] «самих лише чистих понять розуму» [Kant, KrVB 658; Кант 2000: с. 368], стверджує, що [(4)] «саме лише поняття найреальнішої сутності¹ мусить мати в собі абсолютну її необхідність» [Kant, KrVB 636; Кант 2000: с. 357], провадить [(5)] «апріорний доказ² існування необхідної сутності через самі лише поняття» [Kant, KrVB 638; Кант 2000: с. 358]» [Терлецький 2013: 38]. Такий формат посилань спонукає вважати супровожувані ними слова, з огляду на їх мову, надто за відсутності в статті (і не лише в цій) жодних пояснень, цитатами з зазначеного українського видання, тим більше, що так само В. Терлецький оформлює й цитати з власного перекладу, наприклад «[Kant, AA³ IV, S. 376; Кант, 2005: с. 101]» [Терлецький 2013: 33]. Проте бездоганною з цього погляду можна визнати лише (3) – у вказаному місці бачимо: «[який виходить] із самих лише чистих понять розуму». На другій же цитованій сторінці насправді стоїть «саме поняття найреальнішої сутності мусить нести в собі абсолютну її необхідність», а на останній – «апріорного доказу існування необхідної сутності через самі лише поняття»: традиційно заведено свої слова граматично допасовувати до цитати, а В. Терлецький чинить навпаки – випадок аж ніяк не єдиний⁴, ось ще приклади: (7) ««наука про всі принципи чуттєвості а priori» (КЧР, с. 57; KrVA 21, B 35)» [Терлецький 2018c: XXXIV] (насправді – «науку...»); (8) «про «оцінку зв'язки в стосунку до мислення взагалі» (КЧР, с. 89; KrVB 100)» [Терлецький 2018b: 166] (насправді –

¹ Це слово тут і трохи далі якраз вимагає заміни (на *істоти*), але п. Терлецький двічі повторив мою помилку.

² Підкресленнями звертаю мимохідь увагу, що тут *доказ провадить доказ*. – І. Б.

³ AA: тут і далі – [Kant's gesammelte Schriften 1910–1923] (академічне видання).

⁴ Інший зразок вільного поводження з Кантовим текстом: (6) ««математичне пізнання є пізнанням розуму із *конструкції* понять» [Kant, KrVB 741; Кант 2000: с. 409]» [Терлецький 2015b: 76] – за змістом майже правильно (крім *пізнання розуму* – ніби розум тут є об'єктом пізнання), але слід було б дати ці слова без лапок, хоч і з посиланням (у вказаному місці стоїть: «*Філософське* пізнання є *розумове* пізнання з *понять*, математичне – з *конструкції* понять»).

«оцінки...». І змін у цитатах не обумовлено – не лише в цій, а й у інших статтях автора, де їх є чимало. Якщо там присутні певні ремарки – наприклад: «Цитати з творів Канта подаються за академічним виданням... При наявності відповідних українських перекладів [Кант 2000; 2005] додані вказівки (?) на ці видання» [Терлецький 2015с: 76], то вони лише вносять непевність: чиїми перекладами мають вважатися такі цитати з «Критик»? Можливо, пан Терлецький хоче сказати, що його власними¹ – але чомусь ніде не здобувається на таку чітку декларацію, як у випадку з іншим Кантовим твором: «Цитати з цієї статті Канта... подаються в нашому перекладі за академічним виданням...» [Терлецький 2015а: 134].

Зрештою, будь-який варіант ідентифікації – чи уривки з видань 2000 й 2004, чи інші переклади – означає певні негаразди з погляду наукової культури, а то й наукової етики: перший – необумовлення змін, не кажучи про здебільшого свавільний їх характер, тобто брак пошани до чужого тексту; другий – відсутність експліцитної інформації щодо авторства, некоректний у такому разі формат посилань (зразки коректного див. у (1), (2)), нарешті, скажімо так, надмірна близькість багатьох цитат до тексту згаданих видань, причому знову ж таки жодним чином не коментована. Але я зараз більше переймаюся питаннями вдосконалення своїх перекладів, ніж коректності їх використання, викладені ж обставини мають тут те значення, що вони цілком дозволяють трактувати ті цитати з подвійними посиланнями як цитати з зазначених українських перекладів, зазвичай піддані не цілком професіональному редагуванню. Це означає певні особливості подання матеріалу: при таких цитатах не даю паралельно цілої своєї версії, лише позначаю в них змінені місця (для зручності можуть бути пронумеровані) підкресленнями з наведенням у квадратних дужках вихідних форм (відсутність їх означає додані слова), наприклад: (9) ««Бути послідовним – це найбільший обов'язок для філософа, а проте трапляється це [← [це] трапляється] найрідше» [Kant, AA V, S. 24; Кант, 2004: с. 27]» [Терлецький 2013: 39].

Загальна характеристика тих змін відповідає згаданим уже типовій: декотрі можна кваліфікувати як поліпшення, декотрі, як ми вже бачили, – протилежним чином, найбільше ж – ні так, ні так. Зупинимось на виправданих змінах (з невиправданих кілька вже відзначено). Зазвичай це певні уточнення чи принаймні наближення до букви Кантового тексту – як-от перша зміна в цій цитаті: (10) ««Кувати нові слова – означає претендувати на законодавство в мові, що рідко вдається, і перш ніж

¹ Так можна витлумачити – але без цілковитої певності – слова з однієї його публікації: «... наведені також сторінки українського перекладу «Критики» (...), хоча він виконаний за другим виданням твору (1787), а також інколи відрізняється від нашого перекладу» [Терлецький 2018а: XIV].

удатися до цього сумнівного [← непевного [verzweifelten]] засобу, доцільно ознайомитися з мертвими мовами і мовою [← доцільним є звернутися до мертвих мов та до мови] науки, – чи немає в них такого поняття разом із відповідним йому виразом; і якщо навіть старий вжиток [← старе вживання] того виразу зробився [← зробилося] дещо хистким через необачність його творців, усе ж таки ліпше [← краще] закріпити те значення, яке переважно було йому притаманне (нехай би й лишалося сумнівним, чи в давнину малося на увазі точнісінько те саме), аніж зіпсувати справу тільки через те, що виставити [← виставив] себе незрозумілим» (КЧР, с. 221–222; KrVA 312, В 368–369) [Терлецький 2018с: LXIX–LXX].

Ше приклад: (11) ««Метафізика за властиву мету свого дослідження має [← має істинною [eigentliche] метою своїх досліджень] тільки три ідеї: Бог, свобода і безсмертя <...> Усе те, чим іще [← інше, чим] займається ця наука, слугує суто [← їй тільки] засобом для досягнення цих ідей та їхньої реальності. Вона потребує їх не задля [← для цілей] природознавства, а заради [← для того], щоб вийти поза [← за] межі природи» (КЧР, с. 234; KrVB 395)» [Терлецький 2018с: XV]. Нове передання німецького прикметника є очевидним поліпшенням – але єдиним. Знаходимо презентабельну цитату:

(12) ««Якщо я уявляю собі земну поверхню (відповідно до чуттєвої позірності [← видимості]₁) як якусь тарілку, то я не можу знати, як далеко вона простягається. Але досвід навчає мене цього₂; хоч куди б я йшов, я завжди бачу довкола себе якийсь простір, в якому [← що в ньому]₃ я міг би простувати далі; отже, [← відтак]₄ я пізнаю межі [Schranken] [← бар'єри]₅ мого щораз [← щоразу]₆ дійсного знання про Землю, але не границі [Grenzen] [← межі]₇ всього можливого опису Землі» (КЧР, с. 432–433; KrVA 759, В 787)» [Терлецький 2018с: LXIV]. Зміни, диктовані власним терміновжитком редактора, у будь-якому разі важко назвати безпідставними, частину їх можна визнати за поліпшення: тут таких аж три (1, 5, 7).

До виправданих змін належать і стилістичні вдосконалення, досить нечисленні (а стиль у моїх перекладах через цейтнот 'опрацьований недостатньо). Є й зміни дискусійного характеру – не беруся дати їм дефінітивну оцінку: (13) ««абстрагуються від усього [← усякого] досвіду і висновують цілковито а рїогї, із самих лише понять, до [← про] існування найвищої причини» [Kant, KrVB 618-619; Кант, 2000: с. 347–348]» [Терлецький 2013: 38].

Версії можуть еволюціонувати:

(14) «... горде ймення онтології, яка претендує на те, щоб синтетичні пізнання а рїогї про речі взагалі давати в систематичній доктрині (наприклад, засаду причиновості), має поступитися місцем скромному

[йменні] самої лише аналітики чистого розсуду» [Терлецький 2018с: XXXI] (власне, передрук із видання 2005).

(15) «...горде ім'я онтології, яка претендує на те, щоб давати синтетичні пізнання а ргіогі про речі взагалі (наприклад, засаду причиновості) у систематичній доктрині, має поступитися місцем скромнішому [імені] простої аналітики чистого розсуду» [Терлецький 2013: 30].

Прототип: «горде ймення онтології, що претендує на те, аби давати апіорні синтетичні знання про речі взагалі (наприклад, засаду причиновості) у систематичній доктрині, має поступитися місцем скромнішому – простої аналітики чистого розсуду» [Кант 2000: 189].

Що ж до поважніших хиб – виправлених у моїх текстах чи навпаки, внесених туди – то таких прикладів можу навести дуже мало: тут і відповідна частотність допущених мною помилок, і кваліфікованість науковця, про яку я вже відгукувався [Бурковський, та ін, 2018: 122]. Поза вже описаним казусом [Бурковський 2021а: 201–202] – де пан Терлецький виправляє мою помилку, але через неухважність припускається нових, я виявив тільки один випадок першого типу: (16) ««розглядає лише самі розсуд [← розсудок]₁, і розум у системі всіх понять і засад, які відносяться до предметів узагалі, не приймаючи [← допускаючи]₂ об'єктів, що були б дані (Ontologia); друга розглядає [← досліджує]₃ природу, себто [← тобто]₄ сукупність даних предметів (хай би вони були дані чуттям або [← байдуже, чи даних чуттями, а чи]₅, якщо завгодно, іншому способі споглядання [← іншим видом споглядань]₆», і є, отже, фізіологією (хоча лише rationalis)[»] (КЧР, с. 477; KrVA 845, В 873)» [Терлецький 2018с: XXI]. Уваги варті зміни 5 і 6. Переклад Art тут, либонь, може бути варіативним – і *вид*, і *спосіб*, але істотними є відмінкові форми: В. Терлецький мовчазно усунув наявну в мене помилку (за Кантом, чуття дають (точніше, у його слововжитку, постачають – liefern) не предмети, а споглядання (Anschauungen, множина), або ще враження). Інакший випадок: (17) ««викликає вподобання [ein Wohlgefallen] [← вдоволення]₁, яке може також передаватися [← можна вділити й]₂ іншим» [AAV: 160; Кант 2004: 175]» [Терлецький 2018а: 55]: 1 – дискусійна зміна, 2 – помилка (ідеться не про спонтанне (само собою) поширення, а про цілеспрямоване викликання). Ще одна помилка – див. (2), спільні для нас обох – (2), (4); загальний баланс – дещо не на користь редактора.

Відзначу особливості редагування моїх текстів паном Терлецьким: як удосконалення, так і погіршення зазвичай незначні, і перших, либонь, більше, ніж других (нагадаю, що переклади пішли до друку в «сируватору» стані), та поза тим його втручання – типові: поліпшення всіх видів у сумі становлять серед них досить скромну меншість (на око – щось із п'яту частину).

2. Віктор Козловський. В одній значній за обсягом публікації він заявляє: «Усе подальше цитування кантівських творів як українською, так і російською мовами ми обов'язково будемо перевіряти за цим виданням (німецьким академічним – І. Б.) і в разі потреби вносити зміни» [Козловський 2008: 41]. Для особи достатньо компетентної таку практику варто вітати, тільки якби автор ще й відзначав ті зміни. А їх там зазнали 5 із 10 цитат із «Критик» – та аж ніяк не внаслідок звіряння з оригіналом.

(1) «Це, отже, є просто чужинець, якому дають притулок у [← лише доти, доки він не зможе перебратися до власного житла в] докладній антропології (відповідник емпіричного вчення про природу» [Козловський 2008: 50; Кант 2000: 479]: великий непозначений пропуск, що перекручує Канта, за яким притулок емпіричній психології дають у метафізиці.

(2) «Усі інтереси мого розуму (як спекулятивні, так і практичні) об'єднуються в таких [← наступних] трьох питаннях: 1. Що я можу знати? 2. Що я повинен чинити? 3. Чого я смію сподіватися?» [Козловський 2008: 84; Кант 2000: 456]. Не обговорюючи мовно-стилістичних питань, зауважу, що без цієї зміни можна було обійтися.

(3) «Третє питання, а саме: якщо я чиню [← чиню те, що повинен], то чого я тоді смію сподіватися? – є, водночас, [← є воднораз] практичним і теоретичним, так що практичне [← так, що Практичне] править лише за провідну нитку для відповіді на теоретичне питання і, якщо воно йде високо, – на спекулятивне» [Козловський 2008: 84; Кант 2000: 457]: ще один пропуск зі шкодою для змісту, решта змін (з пунктуаційними помилками) теж псують текст.

(4) «метафізика звичаїв, власне, є чистою мораллю [← є чиста мораль], в основу якої зовсім не покладена антропологія (емпіричні умови)» [Козловський 2008: 86; Кант 2000: 475] – геть непотрібна зміна, згодом усунена (див. нижче).

(5) «значущими [← значущою] для кожної [← волі кожної] розумної істоти» [Козловський 2008: 102; Кант 2004: 21]: граматична деформація та нова помилка-пропуск.

Як бачимо, у цих змінах немає наближення до Кантової думки – є відхилення від неї.

Згодом В. Козловський чомусь перестав цитувати українські видання «Критик», тепер він посилається на німецькі. Але часто помічаємо дивну річ: посилення нові, а слова старі – ті самі, що в раніших публікаціях він подавав, цілком правдиво, як узяті з моїх перекладів.

Це всі щойно наведені 5 цитат (тут і далі зафіксовано не всі повторні цитування):

Цитата (1), так само в [Козловський 2009: 21] – повторена з неpravомірно зміненим посиланням у [Козловський 2014: 262] та, із заміною *відповідник* на *еквівалент* (але зі збереженням спотворенням) – у [Козловський 2017: 54].

(2) – зі зміненим посиланням та двома незначними модифікаціями: *питаннях* → *запитаннях*, *смію* → *можу* [Козловський 2014: 352]. З іншими змінами: *повинен* [soll] → *мушу*, *смію* [darf] → *маю* [Козловський 2013b: 54] – дві поважні помилки.

(3) – теж із двома змінами (але згадані спотворення збережено): замість *питання* – *запитання*, а «так, що», раніш переінакшене на безсенсовне «так що», перетворилося на *тож* (вочевидь ототожене з рос. *так что*): ще одна груба помилка [Козловський 2014: 353].

(4) – без того відхилення, але з новим (можливо, несвідомим): «[...]»¹ в основі якої зовсім не покладена [...]» [Козловський 2013b: 56; 2014: 358; 2015: 28–29].

(5) – виправлена (за винятком закінчення першого слова) відповідно до мого перекладу, але з посиланням не на нього [Козловський 2013a: 183].

Це й решта цитат зі згаданої найперш публікації – наведені там у незміненому вигляді:

(6) «Де ж залишається *емпірична психологія*, що завжди вимагала собі місця в метафізиці, і від якої в наші часи очікувано так багато для її пояснення, по тому, як утрачено надію досягти чогось вартісного *a priori*?» [Кант 2000: 478]; коректно цитовано в: [Козловський 2008: 50; 2009: 21]; з неслухно зміненим посиланням – [Козловський 2014: 261; 2017: 53].

(7) «має бути цілком вигнана з метафізики, і вже [самою] ідеєю її цілковито звідтіть виключається» [Кант 2000: 478–479]; коректно в [Козловський 2008: 50; 2009: 21]; з неслухно зміненим посиланням та з одним спотворенням – «[...] її цілковито звідтіть *вилучено*» – [Козловський 2014: 261; 2017: 53] (зруйновано конструкцію *ідеєю її* (тобто метафізики), створено *її* (емпіричну психологію)... *вилучено*: тепер невідомо, що то за ідея).

(8) «Друге питання є суто практичним. Як таке воно може, щоправда, належати чистому розумові, але тоді воно є не трансцендентальним, а моральним, і, отже, наша критика сама по собі не може ним займатися» [Кант 2000: 456]; коректно в: [Козловський 2008: 84]; зі зміненим посиланням – [Козловський 2013b: 54; 2015: 22], та, крім того, з заміною *питання* на *запитання* – [Козловський 2014: 352].

¹ Так позначено зроблені мною скорочення в чужих цитатах із Канта.

(9) «... не обмежується тільки людьми, а поширюється на всіх скінченних істот, які мають розум і волю, включаючи навіть нескінченну істоту як найголовнішу (oberste) інтелігенцію» [Кант 2004: 37], цитовано: формально коректно¹ – в [Козловський 2008: 105]; з неправомірно зміненим посиланням – [Козловський 2013а: 189] та, зі зміною *включаючи навіть* → *у тому числі навіть на* – [Козловський 2014: 424].

(10) «положення, що містять загальне визначення волі» [Кант 2004: 21], цитовано в: [Козловський 2008: 102], зі зміненим посиланням – [Козловський 2013а: 187] (утім, для цього короткого фрагмента можна допускати й випадковий збіг). – Коментарі полишаю читачам.

Інші цитати з «німецькими» посиланнями дозволю собі розглянути тут-таки, тільки в іншому форматі. У них теж можна помітити прикметні текстуальні збіжності з моїми перекладами (хоч є й поважно видозмінені фрагменти), а розбіжності – такого штибу, як і розглянуті щойно: (11) «Немає ніякої потреби обмежувати спосіб споглядання в просторі і часі чуттєвістю людини» [Козловський 2013а: 180]; «Немає жодної потреби [...]» [Козловський 2016: 35] – пор. «Немає також потреби [Es ist auch nicht nötig, daß wir... (В 72)] обмежувати спосіб споглядання в просторі і часі чуттєвістю людини» [Кант 2000: 75]. Яскравіші приклади:

(12) «людина... як «діючий суб'єкт за своїм умоглядним характером не можу (sic!) бути підпорядкованою ніяким темпоральним умовам, оскільки час є умова лише явищ, а не речі в собі»» [Козловський 2013а: 178–179]. Пор.: «За своїм інтелігібельним характером цей діючий суб'єкт не підпорядковувався б жодним часовим умовам, бо ж час є умовою лише явищ, а не речей самих по собі» [Кант 2000: 322]. Вважати *інтелігібельний* і *умоглядний* (нім. *spekulativ*) за синоніми («інтелігібельної (умоглядної, ноуменальної)» [Козловський 2013а: 177]) – неприпустимо.

(13) «Кант переконаний (про це свідчить слово *мабуть* – І. Б.), що така здатність є прерогативою тільки Першосутності: «Інтелектуальне споглядання, яке, згідно зі щойно наведеним аргументом, *мабуть*, пригаманне лише Першосутності (Urwesen), але зовсім не тому, хто залежний у своєму існуванні й у своєму спогляданні (яке зумовлює його існування щодо даних йому об'єктів)»» [Козловський 2016: 35; майже так само – 2013а: 179]: «das Urwesen (ens originarium)» В 606 – це істота, а не сутність (*essentia*); крім того – *існування щодо (?) об'єктів*. У мене: «... *мабуть*, належить лише Одвічній Істоті, але аж ніяк не тій, що залежна й у своєму існуванні, і в своїм спогляданні (яке визначає його існування у

¹ Некоректно, якщо брати до уваги контекст: скрізь ця цитата стоїть після слів «моральні приписи, дія яких» – немовби «людські» правила (шанувати своїх батьків, не перелюбствувати тощо) мають стосуватися й нескінченної істоти (у Канта насправді йдеться про принцип звичаєвості).

відношенні до даних [йому] об'єктів)» [Кант 2000: 75]: механічні помилки «його... [йому]» замість «її... [їй]» – під впливом використовуваного московського перекладу (*существо*).

(14) «можливо, всяка скінченна мисляча істота мусить відповідати у цьому сенсі людині [...]» [Козловський 2013а: 180]; «можливо, будь-яка [...]» [Козловський 2016: 36]: ще один недріб'язковий пропуск – пор.: «може бути, що всяка скінченна мисляча істота з необхідністю має відповідати в цьому [відношенні] людині [Кант 2000: 75].

(15) «Ми нічого не знаємо, крім властивого нам способу їх сприймати, котрий, до того ж, не є необхідним для кожної істоти (*jedem Wesen*), хоча й мусить бути притаманний кожній людині (*jedem Menschen*)» [Козловський 2013а: 180; 2016: 36]. Цю цитату в цілому слід визнати дещо кращою за мою версією («Ми не знаємо нічого, крім притаманного нам способу сприймати їх, який, хоча й має належати всякій людині, але не є необхідним для всякої істоти» [Кант 2000: 68–69]), з пропуском оригінального *auch* (хоч він і менш прикрий, ніж відзначений щойно).

Підсумую. Робота цього автора з цитатами (може й не скрізь вона полягає в редагуванні, та умовно потрактуємо так усі випадки) відповідає типовій характеристиці, з тими особливостями, що змістових поліпшень дуже мало - у (15) та (двоє місць) у (13); більше є помилок (не кажучи про незначні погіршення), їх налічуємо 10: у (1), (2) – дві при повторному цитуванні, (3) – дві (враховуючи додаткову при повторі), (5); (7) – при повторах, (12), (13), (14). Оптимальними для нього зразками є (6) ... (10), у раніших цитуваннях.

3. Олексій Панич, Андрій Баумейстер. Перший із цього тандема, що виступає тут у ролі перекладача франкомовних статей, не чужий кантівській тематиці, другий, редактор¹, має репутацію кантознавця. Не скрізь вони демонструють належну наукову й видавничу культуру (подання сторінок при цитатах тощо, тощо), та проявляють і більшу коректність, ніж попередні автори, вказуючи: «Тут і надалі (*sic!*) переклад Ігоря Бурковського, з незначними змінами» [Кассен, та ін. 2009: 162]², або: «пер. І. Бурковського зі змінами» [Кассен, та ін. 2011: 26]. Наскільки ж слушні ті зміни? Маємо змогу висвітлити їх практично всі.

(1) «[...] Але це уявлення є актом спонтанності [← самодіяльності]₁, тобто воно не може розглядатись як приналежне до чуттєвості. Я називаю це уявлення [← його [sie]]₂ чистою аперцепцією (...) бо воно є тією самосвідомістю, що в ній породжується [← здійснюється [hervorbringt]]₃

¹ Текст, до котрого належать перші 4 цитати, має двох редакторів – ще й Ігоря Мялковського.

² Подібні сукупні ремарки не цілком адекватні – бо є й цитати без змін.

уявлення “я мислю”, яке має бути в змозі супроводжувати всі інші уявлення₄ [...]» [Кассен, та ін. 2009: 162; Кант 2000: 105] (В 132). 1 – виправлення помилки (ці терміни слід розрізняти), 3 – слухне уточнення, решта – деяке погіршення стилю через створення надміру уявлень (вочевидь для більшої зрозумілості, хоча жодної двозначності тут і так немає).

2. «[...] Неважко збагнути, що ця думка, коли вона [← якщо вона має бути [wenn er... bezogen werden soll]]₁ віднесена до предмета (мене самого), не може містити нічого іншого, крім його трансцендентальних предикатів (...) Та в основу цього вчення ми не можемо покласти нічого, окрім простого й самого по собі цілком порожнього уявлення: Я, про нього [← про яке]]₂ не можна навіть сказати [← стверджувати [sagen]]₃, що воно є поняттям, бо це лише свідомість [← а не лише свідомістю]]₄, що супроводжує всі поняття. У цьому [← Це (Durch dieses)]]₅ Я, або Він, або Воно (річ), що мислить, уявляється [← репрезентує]]₆ не що інше, як [← лише]]₇ трансцендентальний суб'єкт думки[...]» [Кассен, та ін. 2009: 162; Кант 2000: 237, 239] (В 401, 403f.). 1 – деформація оригіналу, 2 – радше погіршення стилю, 3 – неістотне буквالیстичне уточнення; 6 – помилковий вибір значення Кантового vorgestellt (пор. [Бурковський 2021a: 213; 2021b: 195–196]), тож 5 – неслухна трансформація (моя – легітимна); 7 – перекручення nichts weiter, als ‘нічого більше (букв. «далі»), [окрім] як’, простіше кажучи – тільки/лише; 4, либонь, варта нейтральної оцінки.

3. «Положення “я мислю” розглянуте [← береться [wird... genommen]]₁, однак, при цьому лише в проблемному сенсі [← [в] проблематично[му сенсі]]]₂, не оскільки воно може містити сприйняття якогось існування (картезіанське cogito, ergo sum), а за самою лише його можливістю, аби поглянути, які властивості його суб'єкта (байдуже, існує такий [← подібний [dergleichen]]₃, а чи ні) можуть впливати з такого [← цього такого [diesem soll]]₄ простого висловлювання [← твердження [Satzel]]₅ [...]» [Кассен, та ін. 2009: 163; Кант 2000: 239] (В 405). Деяке уточнення – 3, проте 1, 4 – відхилення від оригіналу; 5 – заміна (нім. Aussage) нічого не поліпшує.

(4) «здатною бути громадянином якогось кращого світу, котрий вона має в своїй ідеї» [Кассен, та ін. 2009: 164; Кант 2000: 249] (В 426): безпідставно додане слово схиляє вважати людину творцем ідеї божественного походження. Тут варто внести зміну протилежного типу – прибрати якогось (невдала інтерпретація артикля).

(5) «існування суцього [← сутності] з такою винятковою перевагою» [Кассен, та ін. 2011: 26; Кант 2000: 342] (В 607): виправлено помилку (інший можливий варіант – див. 2.(13)).

(6) «Якщо пізнання [← знання [Erkenntnis]]₁ мусить [← повинне [soll]]₂ мати об'єктивну реальність, себто стосуватися [← відноситися до [auf

einen... beziehen]]₃ якогось предмета і мати в ньому значення та [← й]₄, сенс, то цей предмет має бути даним у якийсь спосіб [← у якийсь спосіб даним]]₃» [Кассен, та ін. 2011: 39; Кант 2000: 136] (В 194). Жодного поліпшення – хіба що погіршення. 1 – див. 1.(2); 2: мусить – нім. muß. 3: у наукових текстах нім. bezieht sich auf... передаємо здебільшого семантичним латинізмом відноситься до... (А відноситься до В так, як В до С) або ще, по-нинішньому, співвідноситься з; стосується – це нім. betreffen. 5 – втрачено (чи зміщено) логічний наголос, натомість збережено дійсний огріх – пропуск слова (могти): «... gegeben werden können».

(7) «Можливість предметів чуттів є відношення їх до нашого мислення, у котрому [відношенні] щось (а саме [← точніш]]₁, емпірична форма) може мислитись а ргіогі, [...] а те, у чому дано Реальне всіх явищ, є єдиний всеосяжний [← усеохопний [allbefassende]]₂ досвід (...). Насправді нам не можуть бути дані жодні інші предмети, окрім предметів чуттів, і то ніде, окрім як у контексті можливого досвіду, отже, предметом для нас [← нас]]₃ є лише те, що передбачає сукупність усієї емпіричної реальності як умови [← умову [als Bedingung]]₄ своєї можливості» [Кассен, та ін. 2011: 40–41; Кант 2000: 343] (В 609f.). Зміни такі, як і в (6), хіба що 1 – деяке поліпшення з позицій строгого буквалізму, тоді як 4 – відчутна помилка.

(8) «Якщо реальність уявляється тільки через чистий розсуд [← розсудок]]₁ (realitas поштенон), то між реальностями немислима жодна суперечність, себто таке відношення, коли вони, пов'язані в одному [← однім]]₂ суб'єкті, скасовують наслідки [← знищують висліди]]₃ одна одної, так, що 3–3=0. Натомість реальне [← реальності]]₄ в явищі (realitas phaenomenon) може [← можуть]]₅, без сумніву, перебувати у суперечності [себто одне «реальне в явищі» з іншим] [← суперечити одна одній]]₆ і, поєднане у тому самому [← з'єднані в тім самім]]₇ суб'єкті, може [← одна [eines] може]]₈ цілком або почасти знищувати наслідки одне одного [← висліди іншої [des anderen]]₉, як-от дві рушійні сили на тій самій прямій лінії, оскільки вони тягнуть або штовхають одну точку в протилежних напрямках; або задоволення [← вдоволення]]₁₀, що зрівноважує біль» [Кассен, та ін. 2011: 42; Кант 2000: 197] (В 320f.). І тут – жодних виразних змістових поліпшень. 4, 5, 7: усунено мою кон'єктуру, зумовлену однією неузгодженістю в оригіналі, але власна незграбна спроба її нейтралізації (6, 8, 9) є незадовільною: « поєднане... може... знищувати наслідки одне одного». Решта змін – неістотні.

(9) «А те, що ніколи не трапляється в об'єкті самому в [← по]]₁ собі, але завжди в його стосунках із суб'єктом [← відношеннях до суб'єкта]]₂, і є невіддільним [← невіддільне]]₃ від уявлення про нього, є явищем [← це явище]]₄... » [Кассен, та ін. 2013: 108; Кант 2000: 74] (В 70). Як і попередньо, причому неістотними є всі зміни. Щодо 1 – див. (10)₃, 2 – пор. (6)₂.

(10) «...ми хоча й не можемо *пізнавати*, але [\leftarrow та]₁ принаймні *мусимо* *бути спроможними* [\leftarrow можемо]₂ *мислити* ті ж такі предмети також і як речі в [\leftarrow самі по]₃ собі. *Адже*₄ інакше звідси б випливало безглузде твердження, буцімто явище існує без того, що являється» [Кассен, та ін. 2013: 109; Кант 2000: 30] (В XXVI). 2, 4 – поновлення пропущених (хоч і без поважних наслідків) *müssen* і *denn*, виправдані, надто 2 (оскільки тут не наведено попередніх слів «при цьому зберігається *умова*, що...»). Щодо 3 – пор. «Річ *у собі* (*ens per se* «*саме по собі* суще»)» [Кассен, та ін. 2013: 109] (це окрема тема).

(11) «Ще менше варто ототожнювати *явище і видимість* [\leftarrow явище (*Erscheinung*) й *видимість* (*Schein*)]₁. *Адже* істина чи [\leftarrow й]₂ *видимість* перебувають не в предметі, *коли* [\leftarrow оскільки [*sofern*]]₃ він споглядається, а в судженні про нього, *коли* [\leftarrow оскільки [*sofern*]]₄ він мислиться. *Тож* [\leftarrow *Отож*]₅ можна справді *слухно* [\leftarrow зі *слухністю*]₆ сказати, що чуття не помиляються – але не *тому* [\leftarrow *через те*]₇, що вони повсякчас судять правильно, а *тому* [\leftarrow *через те*]₈, що вони взагалі не судять. Тому й істина, й *хиба* [\leftarrow і *помилка* [*Irrtum*]]₉, а відтак і *видимість* як призвід до останньої *містяться* [\leftarrow *виступають*]₁₀ лише в судженні, себто лише у *стосунку* [\leftarrow *відношенні*]₁₁ предмета до нашого *розсуду* [\leftarrow *розсудку*]₁₂» [Кассен, та ін. 2013: 109; Кант 2000: 212] (В249). Поліпшень немає, хіба що хтось може сприйняти так 2 – подібно як (7)₁, але тоді 3, 4 – погіршення.

(12) «Отже, всі поняття, і разом із ними всі засади (...) неодмінно *належать* [\leftarrow *відносяться* [*beziehen sich*]]₁ до емпіричних споглядань, себто *даних* [*до data* для [*auf Data zur*]]₂ можливого досвіду. Без цього вони не мають жодної об'єктивної чинності [\leftarrow *значущості*]₃» [Кассен, та ін. 2016: 88; Кант 2000: 187] (В 298). 1: *відносяться до* (див. (6)₃) хтось сприйняв як рос. *относится к* у сенсі 'належати до', учинивши грубу помилку; 2 – єдине виправлення (дрібно).

(13) «Завдяки ж аподиктичному практичному закону вони як необхідні умови можливості того, що він повеліває робити собі об'єктом, здобувають об'єктивну реальність, себто зазначений [закон] повчає нас, що вони мають об'єкти, хоча не може вказати, як *їхні* [\leftarrow *їх*] поняття *стосуються* [\leftarrow *відноситься до*] об'єкта» [Кассен, та ін. 2016: 90; Кант 2004: 150] (AA V, 135). 1: *їхні – чий?*, а *їх* – насамперед *чого?* 2 – див. (6)₃.

(14) «*Тим у* [\leftarrow *Те в*] явищі, що містить умову цього необхідного правила апрегензії, є об'єкт» [Кассен, та ін. 2016: 91; Кант 2000: 157] (В 236): пор. 2.(4).

Загальна характеристика – знову типова, з тією деталлю, що плюсів у цьому випадку знову менше, ніж мінусів, хоч і не настільки, як у попередньому. Обмежимося власне помилками: виправлено дві – (1)₁, (5), внесено п'ять – (2)_{1,6}, (7)₄, (8)₈₋₉, (12)₁.

Отже, дотеперішня практика редагування даних перекладів (навіть успішніша порівняно з іншими діяльністю В. Терлецького) є більше невиправданою, ніж виправданою. Редагування вони потребують – але кращого. І, що головніше, наведені фрагменти (а ненаведені – і поготів) практично не показують у них таких помилок, що унеможлиблювали б розуміння ходу Кантових міркувань.

II. Як наші фахівці самотужки виготовляють українськомовні цитати з Канта

Деякі фахівці з філософії з якихось мотивів цитують Канта (як, зрештою, й інших філософів) не за існуючими українськими перекладами, воліючи давати власні версії. Утім, частина таких цитат насправді являють собою те, що розглядалося в попередньому розділі, але до цього доскіпатися не будемо. Подивимося, наскільки слушною назагал є така практика. До неї вдаються й особи без кантознавчої спеціалізації (зокрема кілька команд перекладачів і редакторів у цитованому щойно словнику – і чи не всі вони роблять більш як по одній помилці в своїх мініперекладах), але обмежуся очікувано кваліфікованішими текстами більш-менш реномованих кантознавців.

Порівнювані тексти, як правило, позначено літерами А (varia) й Б (вид. 2000/2004). Хиби в А марковані одинарними підкресленнями, у Б – подвійними, так само й їх коректніші counterparts у Б/А та відповідники в оригіналі (підкреслено й слова, пропущені в А/Б); хвилястих ужито для dubia та деяких невдалих формулювань.

1. Михайло Мінаков, ексголова Кантівського товариства. У ранній праці нерідко демонструє «creative translation», з численними непозначеними пропусками, що можуть поважно змінювати сенс речень, як у наведених тут прикладах; та й пізніше міг проявляти брак ретельності й уваги¹ (можливо, «допомагав» і машинний переклад).

(1) А. «вчення про буття Боже стосується₁ доктринальної віри. Хоча я не маю₂ при розгляді₃ теоретичного знання про світ нічого, що з необхідністю передбачало б цю думку як умову пояснення явищ світу, я мушу більше₄ використовувати свій розум, так, немовби це все – сама природа;₅ доцільна єдність є настільки важливою умовою застосування розуму до природи, що я, маючи численні приклади з досвіду, не можу пройти повз це. Проте щодо цієї єдності мені не відомо іншої умови, яка

¹ Додатковий приклад: «Критерій відсутності суперечності Кант називає «найвищим принципом усіх аналітичних суджень» (Kant A154/B193)» [Мінаков 2015: 69]: у головному можна погодитися, але на вказаній сторінці стоїть «... всіх синтетичних суджень».

зробила б для мене її дороговказом у дослідженні природи [...] Тобто це₆ є умова, хоча й випадкова₇, дуже важливого наміру (Absicht) отримати провід у дослідженні природи, припустивши₈ існування наймудрішого творця світу [...]» [Мінаков 2001: 53]. 2: не просто *не маю*, а *не повинен мати*. 4: *vielmehr* сплутано з *mehr*. 5: пропуск сполучника з наслідуванням пунктуації оригіналу змушує сприймати наступну частину як пояснення попередньої – нонсенс. 6, 8: буквальний переклад частини безособового звороту *ist es* впроваджує невідому фіктивну умову, тоді як справжня умова прихована хибно переданою граматичною формою дієслова, крім того, тут і хіба лексична (термінологічна) – див. [Бурковський, та ін. 2018: 123; Бурковський 2022b: 208], причому в попередньому реченні – правильний переклад. 1, 3, 7 – очевидні помилки.

Б. «... вчення про буття Бога належить до [розряду] доктринальної віри. Адже хоча з погляду теоретичного знання про світ я не маю диспонувати нічим, що необхідно передбачало б цю думку як умову мого пояснення явищ цього світу, навпаки, я зобов'язаний послугоуватися своїм розумом так, немовби все [суще] було лише природою, проте доцільна єдність є така важлива умова застосування розуму до природи, що я не можу її обминути, тим більше що досвід достарчає мені силу прикладів її. Але для цієї єдності я не знаю жодної іншої умови, яка зробила б його₁ для мене провідною ниткою в дослідженні природи... Отже, передбачати₂ мудрого творця світу є умова хоча й випадкового, проте неабиякого наміру, а саме: [прагнення] мати керівництво в дослідженні природи» [Кант 2000: 467]. 1: причина помилки – як і в I.2.(13); 2: краще *постулювати* (чи радше *презумувати*).

(«... die Lehre vom Dasein Gottes zum doktrinalen Glauben gehöre. Denn ob ich gleich in Ansehung der theoretischen Weltkenntnis nichts zu verfügen habe, was diesen Gedanken als Bedingung meiner Erklärungen der Erscheinungen der Welt notwendig voraussetze, sondern vielmehr verbunden bin, meiner Vernunft mich so zu bedienen, als ob alles bloß Natur sei: so ist doch die zweckmäßige Einheit eine so große Bedingung der Anwendung der Vernunft auf Natur, daß ich, da mir überdem Erfahrung reichlich davon Beispiele darbietet, sie gar nicht vorbeigehen kann. Zu dieser Einheit aber kenne ich keine andere Bedingung, die sie mir zum Leitfaden der Naturforschung machte... Folglich ist es eine Bedingung einer zwar zufälligen, aber doch nicht unerheblichen Absicht, nämlich um eine Leitung in der Nachforschung der Natur zu haben, einen weisen Welturheber vorauszusetzen» В 854f.).

(2) А. «навіть у чистому теоретичному міркуванні є аналог практичного судження, якому відповідає у розумовому застосуванні термін віра» [Мінаков 2001: 71].

Б. «у суто теоретичних судженнях буває аналог практичних, до визнань істинності яких пасує слово віра» [Кант 2000: 467] («...so gibt es

in bloß theoretischen Urteilen ein Analogon von praktischen, auf deren Fürwahrhaltung das Wort Glauben paßt» В 853).

(3) А. «Кант визначає постулат як «практичний вираз, що дає нам водночас сам предмет та його поняття» [Мінаков 2001: 75]: в одному ряді зі згаданим підходом – і вбачання тут визначення постулату як такого:

Б. «У математиці ж постулатом називається практичне положення, яке не містить нічого, крім синтезу, що лише ним ми даємо собі якийсь предмет і створюємо його поняття» [Кант 2000: 181].

(«Nun heißt ein Postulat in der Mathematik der praktische Satz, der nichts als die Synthesis enthält, wodurch wir einen Gegenstand uns zuerst geben und dessen Begriff erzeugen» В 239).

(4) А. «Гадка є свідомим визнанням чогось за істинне, що є недостатнім і з суб'єктивної, і з об'єктивної точки зору [...]» [Мінаков 2001: 79]: сенс речення частково деформовано, підкреслені слова додано безпідставно.

Б. «Опінія є визнання істинності зі свідомістю того, що воно є недостатнім як суб'єктивно, так і об'єктивно» [Кант 2000: 465]: деформація більша, ніж в А («*Meinen* ist ein mit Bewußtsein *sowohl* subjektiv, *als* objektiv unzureichendes Fürwahrhalten» В 850).

(5) А. «Така необхідність цілком “достатня для кожного, коли я напевно знаю, що мені невідомі жодні інші умови досягнення мети”» [Мінаков 2001: 79].

Б. «Ця необхідність... безумовно і для кожного достатня, якщо я напевно знаю, що ніхто не може знати інших умов, які ведуть до поставленої мети» [Кант 2000: 466].

(«Diese Notwendigkeit...ist schlechthin und für jedermann zureichend, wenn ich gewiß weiß, daß niemand andere Bedingungen kennen könne, die auf den vorgesetzten Zweck führen» В 851f.).

(6) А. «стверджували, що дійсні тільки предмети відчуттів, а все інше – плід уяви» [Мінаков 2007: 10]: *чуття* переплутано з *відчуттями* (Empfindungen).

Б. «стверджували, що дійсними є тільки предмети чуттів, а решта все є уявлення» [Кант 2000: 481] («... behaupteten, in den Gegenständen der Sinne sei allein Wirklichkeit, alles übrige sei Einbildung» В 881).

(7) А. «відчуття дають тільки видимість, а істинне пізнаємо в розумі» [Мінаков 2007: 10]: та сама помилка плюс *розум* (Vernunft) замість *розсуд(к)у* (Verstand), і ще – пропуск.

Б. «у чуттях немає нічого, крім видимості, [і] лише розсудок пізнає Істинне» [Кант 2000: 481] («in den Sinnen ist nichts als Schein, nur der Verstand erkennt das Wahre» В 881f.).

(8) А. «Ми передусім ізолюємо чуттєвість, відкидаємо усе, що розсудок мислить через свої поняття, щоб не залишилося нічого, окрім емпі-

ричного споглядання. Потім ми відділимо від цього споглядання і все те, що належить власне сприйняттю, так, аби залишилося саме чисте споглядання і сама лише форма явищ – єдине, що може дати нам чуттєвість апіорі» [Мінаков 2007: 60]: пропуск незайвого слова *dabei*, нато-мість далі – свавільно додане слово, і ще помилка – *відчуття* сплутано зі *сприйняттям* (*Wahrnehmung*).

Б. «... ми насамперед ізолюємо чуттєвість, відокремивши все, що за допомогою своїх понять мислить при тому розсудок, так, щоб не лишилося нічого, крім емпіричного споглядання. Потім ми відділимо ще від нього все, що належить до відчуття, аби не зосталося нічого, окрім чистого споглядання та чистої форми явищ, єдине, що чуттєвість може достарчити а ріорі» [Кант 2000: 57]. Щодо правомірності передання прикметника – див. зокрема В 34, 35.

(«...der Verstand durch seine Begriffe dabei denkt, damit nichts als empirische Anschauung übrig bleibe. Zweitens werden wir von dieser noch alles, was zur Empfindung gehört, abtrennen, damit nichts als reine Anschauung und die bloße Form der Erscheinungen übrig bleibe, welches das einzige ist, das die Sinnlichkeit *a priori* liefern kann» В36).

(9) А. «єдність, через яку все дане у спогляданні поєднано у понятті про об'єкт» [Мінаков 2007: 62]: пропуск, що відчутно затемнює зміст, плюс помилка, наявна й у Б.

Б. «єдність, через яку все дане в спогляданні Різноманітне об'єднується в понятті об'єкта» [Кант 2000: 109]: має бути *в (певне) поняття*. («Einheit... durch welche alles in einer Anschauung gegebene Mannigfaltige in einen Begriff vom Objekt vereinigt wird» В139).

(10) А. «Тож синтетична єдність пізнання є об'єктивною умовою будь-якого пізнання [...]» [Мінаков 2007: 62]: черговий недогляд із важливими наслідками.

Б. «Синтетична єдність свідомості є, отже, об'єктивною умовою всякого пізнання» [Кант 2000: 108] («Die synthetische Einheit des Bewußtseins ist also eine objektive Bedingung aller Erkenntnis» В138).

(11) А. «здатність апіорі зв'язувати і підводити багатоманітність даних уявлень під єдність аперцепції» [Мінаков 2007: 62].

Б. (з помилкою) – див. 2. (4).

(12) А. «судження є аналітичним, якщо його предикат належить предмету судження, і синтетичним, якщо предикат «є поза межами предмета, але перебуває у зв'язку з ним»» [Мінаков 2015: 69]. Можна, мабуть, і так переказувати Канта (тільки неприйнятним є термін *предмет* замість *суб'єкт*, як подекуди для англ. *subject*) – але не цитувати.

Б. «Або предикат В належить до суб'єкта А як щось таке, що міститься (приховано) в цьому понятті А, або ж В знаходиться цілком поза поняттям А, хоча й стоїть у зв'язку з ним» [Кант 2000: 43] («Entweder

das Prädikat B gehört zum Subjekt A als etwas, was in diesem Begriffe A (versteckterweise) enthalten ist; oder B liegt ganz außer dem Begriff A, ob es zwar mit demselben in Verknüpfung steht» B10).

Очевидним є, що адекватніше відтворює оригінал видання 2000, тож краще було б пану Мінакову не гордувати ним. (Не торкаюся наявних у монографії 2001 цитат із другої «Критики», українського перекладу якої тоді не було).

2. Іван Іващенко – окрім іншого, автор лекцій про Кантове вчення. Дає нам найбагатший релевантний матеріал для демонстрування (тут ще й не цілком вичерпаний). До речі, я вже розглядав досить детально один переклад пана Іващенко 2010 р. [Бурковський 2021с] – на жаль, мусив оцінити його як вельми незадовільний. Є, отже, нагода простежити, як змінився відтоді рівень перекладача.

(1) А. «Тому пояснення способу, як поняття а priori¹ можуть стосуватися до предметів, я називаю трансцендентальною дедукцією цих понять» [Іващенко 2013: 9].

Б. «Тому я називаю пояснення того способу, в який поняття а priori можуть відноситися до предметів, його трансцендентальною дедукцією» [Кант 2000: 98].

(«Ich nenne daher die Erklärung der Art, wie sich Begriffe a priori auf Gegenstände beziehen können, die *transzendente Deduktion derselben*» B 117).

Варте уваги розходження між перекладами – інтерпретація займенника. Версія А відповідає Кантовому слововжитку, вірогідніша граматично, так переклали й інші, наприклад Лоський [Кант 2006: 187]. Натомість друга відповідає фактичному змісту речення разом із ширшим контекстом, як і характеру трансцендентальної дедукції загалом (на відміну від метафізичної, не є дедукцією (виведенням) самих понять),

¹ Автор заявляє: «Від правильного перекладу цього визначення залежить, на мою думку, розуміння завдання, яке Кант намагається розв'язати у трансцендентальній дедукції. В оригіналі ми стикаємося з певною двозначністю... «wie sich Begriffe a priori auf Gegenstände beziehen können» можна було б перекласти і так: «як поняття можуть а priori стосуватися до предметів». Тут прикметник «а priori» стосується «Begriffe», а не дієслівної конструкції «sich... beziehen können» [Іващенко 2013: 9]. Таке розуміння – хибне. Правильним є якраз другий варіант (дарма що ті поняття є апіорними). На це вказує вже найближчий контекст: «Але серед усіляких понять... є декотрі, призначені для чистого вживання а priori..., і це їхнє повноваження всякчас потребує дедукції» [Кант 2000: 98] («Unter den mancherlei Begriffen aber... gibt es einige, die auch zum reinen Gebrauch a priori... bestimmt sind, und dieser ihre Befugnis bedarf jederzeit einer Deduktion» B 117) – оце й є те завдання; далі: і поняття простору й часу, і категорії «відносяться до предметів цілком а priori» [Кант 2000: 99] («... völlig a priori sich auf Gegenstände beziehen» B 118).

і відповідне слововживання в Канта теж можна знайти – наприклад (заголовок § 26): «Transszendentale Deduktion des allgemein möglichen Erfahrungsgebrauchs der reinen Verstandesbegriffe». Отож маємо дискусійний пункт.

(2) А. «Але з попереднього зрозуміло, що перша умова, тобто та, що лише і дозволяє споглядати предмети, насправді закладає₁ підвалини₂ об'єктів₃, згідно з їхньою формою₄, у душі (im Gemüt) а priori. Отже, з цією формальною умовою чуттєвості необхідно узгоджуються всі явища, тому що вони постаять₅ (erscheinen) лише завдяки цій умові, тобто можуть емпірично споглядатися і даватися₆» [Іващенко 2013: 10]. Тут уже мушу констатувати постійно проявлений у ранішому перекладі пана Іващенка брак і мовної, і предметної компетенції. 1, 2, 3: сплутування *liege/liegt* 'лежить' з *lege/legt* 'кладає, закладає', Grund із Grundlage, ірраціональне трактування *zum Grunde*, у сумі – поважне спотворення Кантових слів (приписування спогляданню непритаманної йому самодіяльності). 4: неосмислений вибір значення прийменника *nach* дає й геть безсенсовний відтинок тексту. 5, 6: цей перекладач, на відміну від інших, не розуміє, що *erscheinen* тут – інфінітив, а не 3-я особа множини (крім того, що *постаять* – це нім. *entstehen*), творячи новий нонсенс¹: виходить, буцімто *являтися* («*поставати*») – це просто могли даватися й споглядатися, а не (обов'язково) бути даним і спогляданим.

Б. «Зі сказаного вище, одначе, ясно, що перша умова, та, що лише за неї предмети можуть споглядатися, насправді а priori перебуває в душевності² як основа об'єктів з погляду їх форми. З цією формальною умовою чуттєвості, отже, необхідно узгоджуються всі явища, бо тільки через неї вони можуть являтися, себто бути емпірично даними й споглядуваними». [Кант 2000: 102]. Тут я зміг скористатися з виразного формулювання Інґардена: «...*tkwi rzeczywiście a priori w umyśle jako podstawa przedmiotów co do ich formy*» [Кант 1986: 193] (аналогічно в італійському перекладі: «... *si trova a priori nell'animo, come fondamento degli oggetti per quanto riguarda la forma*» [Кант 2012: 233]).

(«... in der Tat den Objekten der Form nach a priori im Gemüt zum Grunde liege [в іншій редакції – *liegt*]. Mit dieser formalen Bedingung der Sinnlichkeit stimmen also alle Erscheinungen notwendig überein, weil sie nur durch dieselbe erscheinen, d. i. empirisch angeschaut und gegeben werden können» В 125).

(3) А. «Вони (категорії – І.І.) є поняттями про предмет взагалі₁, внаслідок чого₂ споглядання предмета₄ з огляду на₅ одну з логічних функцій судження₃ уважають визначеним» [Іващенко 2013: 10–11]. 1, 4: вбачати

1 Уже не потенційне, а реальне безглузде твердження щодо явищ – пор. І.3.(10).

2 Щодо цього терміна – [Бурковський, та ін. 2018: 124].

тут «предметність (Gegenstand überhaupt)» [Іващенко 2013: 11] неправомірно вже з огляду на зігнорований автором неозначений артикль, відбитий у Б (хоч, либонь, не цілком вдало). Далі, якщо конкретизувати dessen ('його'), то – не просто *предмета*, а *того предмета*, а за паном Іващенко виходить *споглядання предметності* – нонсенс. 2 – тобто внаслідок того, що категорії є такими поняттями: нонсенс. 3: «споглядання предмета з огляду на одну з логічних функцій»: переклад без розуміння. 5: зворот (= рос. *ввиду*), безглуздий тут з *погляду* нормальної мови (див. [Бурковський, та ін. 2018: 122–123; Бурковський 2021b: 202]).

Б. «Вони є поняттями про той чи той предмет узагалі, через які споглядання його вважається за визначене з погляду однієї з логічних функцій у судженнях» [Кант 2000: 103–104] – задовільно, але потребує редагування.

(«Sie sind Begriffe von einem Gegenstande überhaupt, dadurch dessen Anschauung in Ansehung einer der logischen Funktionen zu Urteilen als bestimmt angesehen wird» В 128).

(4) А. «Але пов'язання перебуває не у предметах, і його не можна запозичити з них через сприйняття і лише внаслідок цього засвоїти у глузді, затомість воно є справою (Verrichtung) глузду, який сам є нічим іншим, як спроможністю пов'язувати а priori, а розмаїття даних уявлень підпорядковувати єдності апперцепції» [Іващенко 2013: 11].

Б. «Але пов'язання міститься не в предметах і не може запозичуватися з них через сприйняття, щоб таким чином допіру тоді прийматися в розсудок, навпаки, воно є функцією (Verrichtung) розсудку, який сам є не більше як здатність а priori пов'язувати Різноманітне даних уявлень і підводити його під єдність аперцепції» [Кант 2000: 106–107]: через відзначену помилку цього разу перевага на іншому боці. («... а priori zu verbinden, und das Mannigfaltige gegebener Vorstellungen unter Einheit der Apperzeption zu bringen» В 134f.).

(5) А. «... про «der oberste (sic!) Grundsatz eben derselben» [(В 181)], тобто «та сама найвища засада»» [Іващенко 2013: 12 (обидва підкреслення – його!)]. Якби перед публікацією статтю належним чином оцінював фахівець, він був би шокований (черговий раз: такі місця, не лише в цитатах, там трапляються від першої сторінки) – і цим грубим кривотлумаченням, і використанням його як аргумент у міркуваннях подібного стибу.

Б. «Найголовніша ж засада ix...» [Кант 2000: 107] – тут, щоправда, теж хіба, хоч і менша: ix замість ix можливості.

(6) А. «Але об'єктом є те, у чийому понятті пов'язане розмаїття даного споглядання» [Іващенко 2013: 14]. 1: протиставний сполучник там, де жодного протиставлення в оригіналі немає – викривлення зв'язку між його частинами; 2: об'єднане (vereinigt) – це не те саме, що пов'язане (verbunden).

Б. «Об'єкт же є те, у понятті чого об'єднано Різноманітне даного споглядання» [Кант 2000: 108]. До переваг тут можна віднести й розрізнення *das Mannigfaltige* (Різноманітне) і *Mannigfaltigkeit* (розмаїття) – мій останній опонент мав би закинути старшому колезі «недотримання структур». («*Objekt aber ist das, in dessen Begriff das Mannigfaltige einer gegebenen Anschauung vereinigt ist*» В 137).

(7) А. «Адже завдяки Я, як простому уявленню, не дано жодного розмаїття; воно може бути даним лише у спогляданні, яке відрізняється від Я, і через пов'язання мислиться в одній свідомості» [Іващенко 2013: 18]. 1: *мислиться* (радіше про споглядання) замість *може мислитися* (про розмаїття) – помилка самоочевидна; 2: «мислиться в одній свідомості» замість «може мислитися через пов'язання в одній свідомості».

Б. «Адже через Я як просте уявлення не дається ніякого розмаїття; воно може бути дане тільки у відмінному від Я спогляданні, і мислитися через пов'язання в одній свідомості» [Кант 2000: 107]: задовільно, але стилістика кульгає.

(«... in der Anschauung, die davon unterschieden ist, kann es nur gegeben und durch Verbindung in einem Bewußtsein gedacht werden» В 135).

(8) А. «Отже, у попередньому положенні покладено початок *дедукції* чистих понять глузду, в якій я, – адже категорії виникають (*entspringen*) *винятково* у глузді *незалежно від чуттєвості*, – ще мав₁ абстрагуватися від способу, як розмаїття дається емпіричному спогляданню, щоби поглянути₂ лише на єдність, яка долучається (hinzukommt) до споглядання₃ через категорії₄ завдяки глузду» [Іващенко 2013: 19]. 1 (*muß*) – щойно лише *маю*; 2, 3 – переклад без розуміння; 4: *категорію* – тільки одну.

Б. «У наведеному твердженні, отже, здійснено початок *дедукції* чистих розсудкових понять, у якій я, позаяк категорії виникають *незалежно від чуттєвості*, лише в розсудку, маю ще абстрагуватися від того способу, яким розмаїття дається для емпіричного споглядання, аби зважати лише на єдність, яка виникає в спогляданні за посередництвом категорії через розсудок» [Кант 2000: 111]. Помилка (правдоподібніша, ніж у А) – від Лоського; має бути, либонь, *надходить* (чи *впроваджується*) у споглядання.

(«... nur auf die Einheit, die in die Anschauung vermittelt der Kategorie durch den Verstand hinzukommt [Erdmann: “hineinkommt?”], zu sehen» В 144).

(9) А. «Сила виображувати є спроможністю уявляти певний предмет навіть *без його присутності у спогляданні*» [Іващенко 2013: 26].

Б. «Уява є спроможність *наочно бачити* предмет і *без його присутності у спогляданні*» [Кант 2000: 114].

(«*Einbildungskraft* ist das Vermögen, einen Gegenstand auch *ohne dessen Gegenwart* in der Anschauung vorzustellen» В 151).

Маємо той випадок, коли для правильного перекладу потрібна кантознавча компетенція – її забракло й мені в 2000, й І. Іващенко-ві в 2013, та й ще багатьом: «*Imagination* is the faculty for representing an object even **without its presence in intuition**» [Kant 1998a: 256]; московські редактори в різних виданнях – то правильно, то неправильно. Ключ – в «Антропології», цій своєрідній пропедевтиці до «Критик»: «*Die Sinnlichkeit... enthält zwei Stücke: den Sinn und die Einbildungskraft. – Das erstere ist das Vermögen der Anschauung in der Gegenwart des Gegenstandes, das zweite auch ohne die Gegenwart desselben (Чуттєвість... містить два складники: чуття й уяву. Перший є спроможність споглядання в присутності предмета, другий – і без його присутності)*» (AA VII, 153). І ще: «*Einbildungskraft (facultas imaginandi), als ein Vermögen der Anschauungen auch ohne Gegenwart des Gegenstandes (Уява (facultas imaginandi) як спроможність споглядань також без присутності предмета)*» (AA VII, 167). Отож адекватна версія – «*Уява* є спроможність споглядати (букв. «презентувати / уявляти [собі] у спогляданні») предмет і *без його присутності*». Пор.: «*Wyobraźnia jest zdolnością naocznego przedstawiania sobie przedmiotu także bez jego obecności*» [Kant 1986: 260].

(10) А. «... сили виображувати, «яка₁ є впливом₂ (Wirkung) глузду на чуттєвість та його першим застосуванням (водночас *засадом*₃ будь-якого іншого) до предметів можливого для нас споглядання»» [Іващенко 2013: 26]. 2: *вплив* – це нім. Einfluß; 3: цього разу Grund сплутано з Grundsatz (пор. (2)A₂); 1 – найбільша помилка: за І. Іващенко, цей *вплив* є уявою (у нього – «сила виображувати»): нонсенс (насправді – трансцендентальним синтезом уяви).

Б. «... трансцендентальним синтезом уяви, це є *дія* розсудку на чуттєвість і перше застосування його (водночас і *підстава* всіх інших) до предметів можливого для нас споглядання» [Кант 2000: 115] («... transzendente Synthesis der Einbildungskraft... *welches eine Wirkung* des Verstandes auf die Sinnlichkeit und die erste Anwendung desselben (zugleich der *Grund* aller übrigen) auf Gegenstände der uns möglichen Anschauung ist» В 152).

(11) А. «Рід є уявленням₁ взагалі (repraesentatio). Йому підпорядковане свідоме уявлення (perceptio). Перцепція, яка стосується лише суб'єкта як *модифікації*₂ його стану є відчуттям (sensatio), об'єктивна перцепція є пізнанням. Пізнання є або спогляданням або поняттям (intuitus vel conceptus). Споглядання безпосередньо стосується предмета і є одиничним. Поняття є *опосередкованим*₃, *тобто*₄ *ознакою*₅, що може бути спільною для багатьох речей» [Крамер 2014: 26]. 1: не рід є уявленням, а уявлення (тут) є родом – lapsus relationis за такої предикативної відмінкової форми (за іншої, як у Б – коректно, хоч і дещо невиразно); 2 – нонсенс; 3 – переклад без розуміння; 4: в оригіналі на цьому місці стоїть зовсім інше слово; 5 – чергова груба помилка.

Б. «Ось їхня градація. Гатунок є уявлення взагалі (repraesentatio). Йому підпорядковане усвідомлене уявлення (perceptio). Перцепція, що відноситься виключно до суб'єкта як модифікація його стану, є відчуття (sensatio), об'єктивна перцепція є пізнання (cognitio). Воно є або споглядання, або поняття (intuitus vel conceptus). Споглядання відноситься до предмета безпосередньо і є одиничним, а поняття – опосередковано, за посередництвом певної ознаки, яка може бути спільною для багатьох речей» [Кант 2000: 225]. Правильно, але термін *гатунок* на передання Кантового Gattung (уживаного просто як синонім до Geschlecht) – радше невдале рішення. Хоч мій останній рецензент мав би схвалювати таке «дотримання структур», але, на мій теперішній погляд, тут – саме той випадок, коли передання двох термінів одним є навіть доцільним.

(«Die Gattung ist Vorstellung überhaupt (repraesentatio). Unter ihr steht die Vorstellung mit Bewußtsein (perceptio). Eine Perception, die sich lediglich auf das Subjekt, als die Modifikation seines Zustandes bezieht, ist Empfindung (sensatio), eine objektive Perzeption ist Erkenntnis (cognitio). Diese ist entweder Anschauung oder Begriff (intuitus vel conceptus). Jene bezieht sich unmittelbar auf den Gegenstand und ist einzeln; dieser mittelbar, vermitteltst eines Merkmals, was mehreren Dingen gemein sein kann» В 376f.).

(12) Дві малі цитати (можна подумати – три): «Кант... міг казати не лише про «поняття мислящої сутності₁ взагалі» (KrV, В 418), а й також про «поняття мене самого в усьому мисленні»¹ та про «поняття Я, позаяк₂ воно виринає у₃ будь-якому мисленні» (KrV, А 342/В 400)» [Краммер 2014: 29]. 1 (Wesens): хибний вибір значення (пор. I.1.(4), I.2.(13), I.3.(5)); правильно: «...поняття мислячої істоти взагалі» [Кант 2000: 245]; «the concept of a thinking being [не «essence»!] in general» [Кант 1998: 451]; 2: *позаяк* ← *sofern* – спотворення Кантового викладу: з поданого далі контексту зрозуміло, що цей сполучник тут виступає в своєму ординарному значенні (див. [Бурковський 2021b: 197–199]); 3 (vorkommt): невластивий, досить химерний переклад. Адекватно: «...нічого понад те, що може бути виснуване... з цього поняття Я, оскільки воно виступає² при всякому мисленні» [Кант 2000: 237].

(13) А. «Свідомість мене самого в уявленні Я зовсім не є спогляданням, натомість суто інтелектуальним уявленням самодіяльності мислящого

1 Слова автора статті в оригіналі мають відмінне оформлення: «... von dem ‚Begriff meiner selbst in allem Denken‘ bzw. von dem ‚Begriffe Ich...‘» [Cramer 2003: 63]. Відзначу й тут хибі перекладу: 1) «в усьому мисленні» – насправді йдеться про *всьяке/будь-яке мислення* (і через кілька слів бачимо: «у будь-якому мисленні» ← «bei allem Denken»); 2) сполучнику bzw. (beziehungsweise) '(чи,) точніше кажучи; чи радше' приписано невластиве значення «та», чим Кантові приписано невживані ним слова, зокрема термін Begriff meiner selbst, сформульовані Краммером як парафраза Кантового звороту.

2 Тобто фігурує, наявне.

суб'єкта. Тому це Я також не є ані найменшим предикатом споглядання» [Крамер 2014: 32]. Дивна помилка, причому істотна.

Б. «Свідомість самого себе в уявленні “Я” аж ніяк не є спогляданням, вона є суто інтелектуальне уявлення про самодіяльність мислячого суб'єкта. Тому це Я не має ані найменшого предиката споглядання» [Кант 2000: 177]: менш серйозна помилка (запозичена в Лоського: «о самостоятельности» [Кант 2006: 373]).

(«... intellektuelle Vorstellung der Selbsttätigkeit eines denkenden Subjekts. Daher hat dieses Ich auch nicht das mindeste Prädikat der Anschauung» В 278).

(14) А. «уявлення: Я є, що увиразнює свідомість, яка може супроводжувати все мислення, є тим, що безпосередньо містить у собі існування суб'єкта» [Крамер 2014: 33]. 1: спотворення змісту через брак українською мовою компетенції (увиразнює – нім. deutlicher macht); 2 – див. (12), прим.

Б. «... уявлення “я єсьм”, будучи вираженням свідомості, що може супроводжувати всьяке мислення, є те, що безпосередньо включає в себе існування суб'єкта» [Кант 2000: 176–177] («... ist die Vorstellung: ich bin, die das Bewußtsein ausdrückt, welches alles Denken begleiten kann, das, was unmittelbar die Existenz eines Subjekts in sich schließt» В 277).

(15) А. «Проте у трансцендентальному синтезі розмаїття уявлень взагалі, а отже, у синтетичній первинній єдності апперцепції, я усвідомлюю себе самого не так, як я постаю (wie ich mir erscheine), і не так, як я є сам по собі, а я усвідомлюю лише те, що я є [...]» [Крамер 2014: 33]. 1 (dagegen) – чергове кривотлумачення службового слова, знову неслухняне протиставлення речення попередньому; 2: крім чергової хиби через брак українською мовою компетенції – ще й пропуск важливого тут займенника.

Б. «Натомість у трансцендентальному синтезі Різноманітного уявлень взагалі, а відтак у синтетичній первинній єдності апперцепції я не усвідомлюю себе самого таким, як являюся собі, ані таким, як я єсьм, усвідомлюю тільки, що я єсьм» [Кант 2000: 117] (В 157): пропуск теж важливого звороту an mir selbst ‘сам по собі’.

(16) А. «Я називаю [...] уявлення «Я мислю» [...] ¹ чистою апперцепцією, щоби відрізнити його від емпіричної, або відпочаткової апперцепції, тому що воно є тією самосвідомістю, що, породжуючи уявлення «Я мислю», має ₂ бути у змозі супроводжувати всі інші уявлення та бути ₃ у будь-якій свідомості одним й тим самим ₄, і яке ₅ не може супроводжуватися жодним іншим уявленням» [Крамер 2014: 48]. 1: lapsus relatio-

1 Не мої позначення – так К. Крамер оформлює зміну Кантового тексту (конкретизацію займенника).

nis унаслідок сплутування відмінків; 2: поминуто займенник *die*, і цим наступні слова віднесено до *самосвідомістю* – насправді ж вони стосуються уявлення «Я мислю»; 3: тобто *має бути в змозі бути*: насправді – *є (ist)*; 4: *ein und dasselbe* – середній рід, указує на *Selbstbewußtsein* (самосвідомість), тож – *однією й тією самою* (крім того, це «бути одним й тим самим» незмога до чогось віднести); 5: безпідставно додані сполучник і займенник, що його разом з очоленою ним синтагмою годі пов'язати з жодним словом у реченні, звідси – нонсенс.

Б. «Я називаю його *чистою аперцепцією*, для відрізнення від *емпіричної*, або *ще первинною аперцепцією*, бо воно є тією самосвідомістю, що в ній здійснюється уявлення “я мислю”, яке має бути в змозі супроводжувати всі інші, і в усякій свідомості є одне й те саме, не можучи при тому супроводжуватися жодним подальшим [уявленням]» [Кант 2000: 105]: краще, але допущені дві помилки (тут помиляються й інші перекладачі, зокрема польські) теж унеможливають задовільну оцінку. Вірогідніше: «... самосвідомістю, що, породжуючи (продукуючи) уявлення “я мислю”, яке має бути в змозі (могти) супроводжувати всі інші, і будучи в усякій свідомості однією й тією самою, не може супроводжуватися...».

(«Ich nenne sie die *reine Apperzeption*, um sie von der *empirischen* zu unterscheiden, oder auch die *ursprüngliche Apperzeption*, weil sie dasjenige *Selbstbewußtsein* ist, was, indem es die Vorstellung ‚Ich denke‘ hervorbringt, die alle anderen muß begleiten können, und in allem Bewußtsein ein und dasselbe ist, von keiner weiter begleitet werden kann» В 132).

(17) А. «Тепер ми беремося за поняття, яке не зазначили вище в загальному переліку трансцендентальних понять, а проте його слід зарахувати до цього переліку, хоча й аж ніяк не змінюючи й не визнаючи *хибною*₁ ту таблицю. Це поняття, або, якщо завгодно, судження: *Я мислю*. Але легко побачити, що це поняття є *посередником*₂ усіх понять, а *заразом*₃ трансцендентальних [...]» [Селарс 2015: 33] (В 399). 1: *mangelhaft* – *недостатній, дефектний, з ганджем* («defective» [Кант 1998а: 411], «*difettosa*» [Кант 2012: 587]); *хибний* у літературній мові – це нім. *irrig, unrichtig*. 2 (*Vehikel*) – знову невластивий, химерний переклад (пор. «*motorem*» [Кант 1986 II: 52; 2013: 379], інші просто репродукують латинізм оригіналу). 3 (*mithin auch*): *mithin* (= *folglich, dementsprechend, also*) виражає зумовленість, а не одночасність чи сумісність. Ще – пропуски *взагалі* (*überhaupt*) та *через те* (*darum*).

Б. «Ми приступаємо тепер до [розгляду] поняття, яке не було зазначене вище в загальному списку трансцендентальних понять, проте має бути зараховане до них, причому так, щоб їх таблиця *від того* анітрохи не була змінена чи визнана *неповною*. Це – поняття, або, якщо комусь більше завгодно, судження *я мислю*. Легко, однак, помітити, що воно є

рушієм (*Vehikel*) усіх понять узагалі, а значить, і трансцендентальних...» [Кант 2000: 236].

(18) А. «скандалом для філософії та загального людського розуму є₁ те, що ми маємо сприймати₂ лише *на віру* існування речей поза нами... а коли хтось зважається₃ піддати це сумнівові, то ми не можемо протиставити йому жодного задовільного доказу» [Страуд 2015: 51]. 1: у Канта – вираження тимчасовості описуваного стану речей. 2: не можна сплутувати *сприймати* (*wahrnehmen*), дієслівну форму важливого гносеологічного терміна, і *приймати* (*annehmen*). 3: насправді Кант не трактує це як акт відваги.

Б. «все одно скандалом для філософії та загального людського розуму лишається повинність приймати лише *на віру наявність* речей поза нами... і неспроможність протиставити який-небудь задовільний доказ тому, хто надумав би піддавати це сумніву» [Кант 2000: 35–36]: таке передання *Dasein* (зрештою, це теж одне з його термінологічних значень) можна мотивувати почасти публіцистичним характером передмови.

(«... bleibt es immer ein Skandal der Philosophie und allgemeinen Menschenvernunft, das Dasein der Dinge außer uns... bloß auf *Glauben annehmen* zu müssen und, wenn es jemand einfällt es zu bezweifeln, ihm keinen genügtuenden Beweis entgegenstellen zu können» В XL).

(19) А. «... але₁ завдяки розсудовим поняттям розум, щоправда, створює певні засади, проте аж ніяк не безпосередньо з понять, а завжди лише непрямо через стосунок цих понять до чогось цілком випадкового, а саме до можливого досвіду. Тому що розсудові поняття, коли вони передбачають₂ досвід (щось як предмет можливого досвіду), є, авжеж, аподиктично певними, але їх геть не можна пізнати самих по собі (безпосередньо) а рїогї, отже₃, на підставі лише цих даних понять ніхто, по суті₄, не може збагнути положення: усе, що відбувається, має свою причину [...]» [Страуд 2015: 59] (В 765). 1 – нове кривотлумачення службового слова (*aber*, тут – ‘а, ж(е)’; значно меншою вадою є опущення його у В); 2: *вони передбачають* [тобто мають передумовою] *досвід*: в оригіналі – пасивний зворот (*wenn diese... vorausgesetzt wird*), перекладач же неправомірно узалежнює категорії від досвіду; 3: знову службове слово, *so*, насправді – *так* (*наприклад*); 4 (*gründlich*, фатальний для цього перекладача корінь): насправді – не вставний зворот, а *грунтовно*, обставина при дієслові; відсікаю менш серйозні хиби, як-от нерозрізнення *sicher* і *gewiß* (уся цитата потребує біля десятка виправлень).

Б. «... через розсудкові поняття він створює, щоправда, надійні засади, але не прямо [*direkt*] з понять, а завжди лише непрямым чином, через віднесення цих понять до чогось цілком випадкового, а саме до *можливого досвіду*; у такому випадку, якщо передбачається останній (щось як предмет можливого досвіду), то вони, без сумніву, є аподиктично до-

степенними, але самі по собі (прямо) вони навіть зовсім не можуть бути пізнані а priori. Так, положення: *усе, що відбувається, має свою причину*, – ніхто не може грунтовно збагнути з самих лише цих даних понять» [Кант 2000: 421].

(20) А. «аналітична єдність апперцепції можлива лише за умови певної синтетичної єдності» [Стівенсон 2016: 154] (В 133): передання *Voraussetzung* як *умова* (нім. *Bedingung*), хоч і помітно краще за *припущення* В. Терлецького (див. 1.(1)A₈), усе ж таки у філософському тексті має бути визнане за помилку.

Б. «*аналітична єдність аперцепції можлива тільки за передумови якої-небудь синтетичної [єдності]*» [Кант 2000: 106]: *передумова* – нім. *Vorbedingung*, синонім *Voraussetzung*, тут є адекватним еквівалентом останнього (скрізь однаково не передається).

(21) А. «Отже хоча ця засада необхідної єдності апперцепції сама є тотожною, а отже, є аналітичним положенням, проте вона все-таки подає синтез даного в спогляданні розмаїття як необхідний, без чого не можна мислити ту суцільну тотожність самосвідомості» [Стівенсон 2016: 154] (В 135). 1 (nun): таке передання малозмістовної тут частки, безболісно опущеної в Б та низці інших перекладів – чергова типова помилка цього перекладача, спотворення відношення між реченнями; 2: *ohne welche* → *без чого* означає віднесення цих і наступних слів до групи *подає...*, насправді ж вони стосуються синтезу (*eine Synthesis*) розмаїття (можна було б як *те, без чого*).

Б. «Ця засада необхідної єдності аперцепції є, щоправда, самототожною, себто являє собою аналітичну тезу, та проте дояснює [erklärt] синтез даного в спогляданні розмаїття як необхідний, без якого та суцільна тотожність самосвідомості не може мислитися» [Кант 2000: 107]: дещо краще, але – *самототожною* замість *сама тотожною* (*selbst identisch*).

(22) А. «... стверджувати що-небудь означає оголошувати його судженням, необхідно значущим для кожного» [Стівенсон 2016: 156].

Б. «*стверджувати*, тобто оголошувати необхідно значущим для кожного судженням» [Кант 2000: 465].

(«... *behaupten*, d. i. als ein für jedermann notwendig gültiges Urteil aussprechen» В 849).

В обох неправильно, має бути «виповідати як необхідно значуще... судження».

(23) «... інтерсуб'єктивна згода дає лише «припущення», що така згода «спирається на спільний грунт, а саме на предмет» [Стівенсон 2016: 156] 1: *Grund* (знову це слово): нетермінологічний переклад – сумнівний, хоча його ще можна чимось виправдовувати (зокрема стилістичним недоглядом у Канта); 2 – істотна помилка: хоч Кант не завжди

розмежовував предмет і об'єкт, але чітко протиставляв суб'єктивність об'єктивності, що маємо й тут (див. контекст).

Б. «адже тоді є принаймні припущення, що підстава узгодження всіх суджень, незважаючи на відмінність суб'єктів між собою, буде спочивати на спільній підставі, а саме на об'єкті» [Кант 2000: 464–465] («... denn alsdenn ist wenigstens eine Vermutung, der Grund der Einstimmung aller Urteile, ungeachtet der Verschiedenheit der Subjekte unter einander, werde auf dem gemeinschaftlichen Grunde, nämlich dem Objekte, beruhen» В 848f.).

Свого часу пан Іващенко взявся перекладати текст класичної німецької філософії, дуже переоцінюючи свої сили. Його пізніші переклади фрагментів твору Канта, як неважко переконатися, не показують значного прогресу¹, дуже поступаючися в цілому за своїм рівнем виданню 2000, попри наявні й у ньому вади. Отож рішення публікувати ті цитати (не лише наведені тут – у ненаведених я теж можу вказати певні неправильності, не кажучи про другорядні хиби) в самостійному перекладі було назагал помилковим. Гадаю, на сьогодні компетентність автора якоюсь мірою зросла, але свіжішого друкованого матеріалу для оцінки наразі не видно.

3. В'ячеслав Циба, секретар Кантівського товариства. Ми вже стикалися з перекладеними ним англomовними статтями – власне, німецькими цитатами звідти: їх для нього переклав (не надто успішно, як ми бачили) І. Іващенко. Ця обставина насуває сумний образ кантознавця без знання Кантової мови (сподіваюся, це вже певною мірою в минулому). Є й ще одна така обставина, подібна до вже знайомої нам: «солідні» посилення на німецькомовні видання при цитатах можуть не відповідати дійсності – тільки тут справжніми джерелами є московські переклади, безкритично відтворювані з їхніми відсебеньками й хибками. Некорисно відбиватися на цитатах можуть і інші чинники.

(1) «... а сам зв'язок є виключно обов'язкова справа розсуду, та й сам розсуд є не що інше як здатність *a priori* зв'язувати і підводити багатоманіття в даних уявленнях під єдність апперцепції» [Циба 2010: 40]. Тут – особливий випадок, коли московський переклад («... а сама связь есть исключительно обязательное дело рассудка, да и сам рассудок есть не что иное, как способность *a priori* связывать и подводить многообразное в данных представлениях под единство апперцепции» [Кант 2006: 207]) часом буває в чомусь кращим за український – див. 2.(4)Б. Але ця добре вже знайома нам цитата – виняток.

¹ Утім, у його перекладах невеликих текстів Фіхте (Sententiae, 2011, №1; 2014, № 2) – щоправда, завдяки прагненню філософа до *сонячної ясності* легших за твір Канта, а надто Гегеля – помилок вочевидь менше.

(2) «якщо спосіб цього споглядання ніяк не дано, предмет лишається чисто трансцендентальним і поняття розсуду... містить у собі єдність мислення, спрямованого на багатоманіття взагалі» [Циба 2010: 41]: спотворення Кантової думки через недолadne скорочення – і недолadність московського перекладу («... предмет остается чисто трансцендентальным, и понятие рассудка имеет только трансцендентальное употребление, а именно содержит в себе единство мышления, направленного на многообразное вообще» [Кант 2006: 401]). Підкреслене – непозначена вставка Лоського, виразно недолadна, хоча речення оригіналу («Ist die Art dieser Anschauung auf keinerlei Weise gegeben, so ist der Gegenstand bloß transzendental, und der Verstandesbegriff hat keinen anderen als transzendentalen Gebrauch, nämlich die Einheit des Denkens eines Mannigfaltigen überhaupt» В 304) справді вимага якоїсь кон'єктури. Пор.: «Якщо спосіб цього споглядання жодним чином не даний, то предмет є суто трансцендентальним, і розсудкове поняття має виключно трансцендентальний ужиток, а саме [встановлювати] єдність мислення про Різноманітне взагалі» [Кант 2000: 189] – інтерполяція теж стилістично незграбна, але вірогідніша, є й інші подібні – *надає* [Кант 2013: 318]), *виражає* тощо.

(3) «Простір і час а priori містять охоплюване чистим синтезом¹ розмаїття [...] Синтез розмаїття (нехай він даний² емпірично чи а priori) породжує перш за все³ знання, яке відпочатково може бути ще грубим і нечітким і тому потребує аналізу...» [Циба 2016b: 55]. 1, 2 – помилки власні, 3 – з московського джерела («Пространство и время а priori содержат охватываемое чистым созерцанием многообразное... Синтез многообразного (дано ли оно эмпирически или а priori) порождает прежде всего познание, которое первоначально может быть еще грубым и неясным и потому нуждается в анализе» [Кант 2006: 169]), звідти ж і minor flaw – пропуск. Пор. правильну версію (з найближчим контекстом): «Простір і час містять Різноманітне чистого споглядання а priori... Щойно¹ синтез Різноманітного (хоч дане воно емпірично, хоч а priori) продукує знання, яке, щоправда, на початку ще може бути сирим і заплутаним, а отже, потребувати аналізу; проте саме синтез є тим, що, власне, зводить елементи в знання» [Кант 2000: 90, 91] («Raum und Zeit enthalten nun ein Mannigfaltiges der reinen Anschauung а priori... Die Synthesis eines Mannigfaltigen aber (es sei empirisch oder а priori gegeben) bringt zu erst eine Erkenntnis hervor, die zwar anfänglich noch roh und verworren sein kann und also der Analysis bedarf; allein die Synthesis ist doch dasjenige, was eigentlich die Elemente zu Erkenntnissen sammlet» В 102f.).

¹ Про всяк випадок поясню, що це слово тут означає *тільки* (з віднесенням до часового моменту).

(4) «Кант висновує, що життя, не підпорядковане імперативу добродетельності, не має жодної цінності, адже «людина живе лише з почуття обов'язку (nur noch aus Pflicht), а не тому, що виявляє в собі задоволення від життя» [Kant, AA V: S. 88]» [Циба 2016а: 68]: філософ не видавав такого висновку, його слова (вони стосуються певної специфічної ситуації) вирвано з контексту, ще й перекручено – це видно вже з наведених у дужках слів оригіналу. Пор.: «Людина продовжує жити [тоді] лише з [почуття] обов'язку, а не тому, що має бодай найменший смак до життя» [Кант 2004: 99].

(5) «Поважність обов'язку не має нічого спільного з насолодою від життя; у нього свій особливий закон і свій особливий суд... якби при цьому, фізичне життя надавало, якоїсь сили, тоді моральне життя зникло би безповоротно» [Kant, AA V: S. 89]. [Циба 2016а: 68]: 1: скорочення позбавило ці слова сенсу; 2: надавало – кому, чому?.. 3: зникнення узалежене від того «надавання», тоді як в оригіналі йдеться про паралельні явища, спільну ж їх підставу приховано авторовим скороченням. Пор.: «Високодостойність обов'язку не має нічого спільного з насолодою від життя; він має свій особливий закон і свій особливий суд, і якби те й те схотіли сколотити так, щоб змішати їх до купи і, як лікувальний засіб, подати хворій душі, то вони відразу ж самі собою розділилися б... а якби фізичне життя й набувало при цьому деякої сили, то моральне безповоротно зникло б геть» [Кант 2004: 100].

За скромного обсягу цитат із «Критик» у статтях пана Циби цікавого для нас матеріалу там знайшлося небагато (це не означає, що решта – бездоганні переклади), більше є в його дисертації, але її залишимо осторонь. Гадаю, викладене вже досить вірогідно свідчить, що й цей автор не мав назагал рації у своєму ставленні до обговорюваних перекладів.

Висновки. 1) Усі троє авторів, наводячи цитати з «Критик» не за їх українськими виданнями (хоч часом і зазираючи до них), мають помітно більше шкоди, ніж зиску. 2) Із продемонстрованих зіставлень неодноразово виринають поважні спотворення Кантового викладу (переважно в І. Іващенко): **1.А.** (1)_{3,5,6,7}, (2), (5), (10) – 7 випадків на 12 цитувань¹; **2.А.** (2)_{1-3, 4, 5-6}, (3)_{2,3}, (5), (7), (8), (10), (11)_{2, 3-5}, (13), (16)_{1,2,4,5}, (19)_{2,4}, (23) – 19 випадків на 23 цитування (об'єдную суміжні деформації, що дають кумулятивний ефект); **3.А.** (2), (3)₁₋₃, (4), (5) – 6 випадків на 5 цитувань; але для видань 2000 й 2004 вони є порівняно нечастими (для другого й зовсім не фіксуються): **1.Б.** (1)₁; **2.Б.** (13), (16)_{1,2} – 4 випадки на 40 умовних цитувань (враховуймо, що в розділі фігурують радше важчі для розуміння місця). Подібна пропорція спостерігається й для менш серйозних помилок.

¹ Мірка груба з огляду на неоднаковий обсяг цитат, але не цілком непридатна (простежується й певна кореляція між довжиною цитат і кількістю помилок).

III. Додаток: більші масиви Кантового тексту в різних українських перекладах

Повніше уявлення про рівень перекладу 2000 р. читачі дістануть із поданих нижче порівняльних таблиць – їх укладення вможливлено репродукуванням деяких ділянок Кантового тексту в певних тогочасних німецьких джерелах (самим автором або його рецензентом). Не торкаюся наразі дещо інакшого матеріалу – оприлюдненого нещодавно в цьому ж таки журналі перекладу Ю. Федорченка [Федорченко 2022], йому приділю увагу згодом (мабуть, на сторінках іншого видання)¹, поруч із деякими іншими заувагами на адресу цього автора.

1. 5 абзаців «Пролегоменів», повторені з незначними змінами в 2-му виданні КЧР

Ті місця, що їх Кант у зазначеній пізнішій публікації вилучив або додав, узято в ламані дужки < >, два, більшого обсягу, замінено крапками в дужках. Там, де розходження між перекладами викликані змінами в словах або замінами слів у виданні 1787 чи в академічному виданні «Пролегоменів», у квадратних дужках проставлено відповідні форми оригіналу.

А. Пер. В. Терлецького

Математичні судження є всі синтетичні. Здається, це положення дотепер <цілком> не помітили аналітики людського розуму, ба воно навіть прямо протилежне всім їхнім здогадам, хоч воно так само₁ безперечно достовірне і дуже важливе в своїх наслідках₂. Адже₃ коли знайшли, що всі висновки₄ математиків просуються згідно із законом суперечності (чого вимагає природа кожної аподиктичної

Б. Пер. І. Бурковського

Усі *математичні судження* є *синтетичними*. Це положення, дарма що незаперечно достеменно й вельми важливе для подальшого [дослідження], досі, здається, вслизало від уваги аналізувальників (Zergliederer) людського розуму; мало того, воно прямо протилежне всім їхнім припущенням. Річ у тім, що коли було виявлено, що всі умовиводи математиків здійснюються відповідно до принципу супереч-

¹ Тут скажу коротко: він у певних моментах очікувано кращий за мій давній, вимушено поспішний – точніше передає деякі слова (*суд* – *трибунал*), виправляє принаймні одну мою помилку й дає вірогіднішу інтерпретацію сумнівного місця (щоправда, теж не цілком певну – є й інші), та подекуди (насамперед у мовно-стилістичному аспекті) являє й регрес. Згадаю дві помилки – власне, свідомі деформації Кантового тексту, геть невиправдані (наведені аргументи не витримують критики). Передання термінів і відповідні міркування почасти слушні (і загалом відповідають моему терміновжитку), але деякі викликають заперечення або певні застереження.

достовірності), то переконали себе, що також засади пізнавалися_б із закону суперечності, в чому вони <дуже> помилялися; бо синтетичне положення, справді, можна осягнути згідно із законом суперечності, але тільки так, що припускається_б якесь інше синтетичне положення, з якого його можна вивести, однак ніколи не саме по собі.

Передусім слід відзначити, що властиві математичні положення завжди суть судження а рїогї, а не емпїричні, бо вони мають у собі необхідність, яку не можна взяти з досвїду. Але якщо зі мною не хочуть погоджуватися в цьому, то добре, я обмежую своє положення *чистою математикою*, поняття якої вже вимагає, щоб вона містила не емпїричне, а суто чисте пізнання а рїогї.

Спочатку можна було б подумати, що положення $7 + 5 = 12$ є суто аналітичним положенням, яке впливає із поняття суми семи і п'яти згідно із законом суперечності. Однак якщо придивитися ближче, то знайдемо, що поняття суми 7 і 5 не містить нічого більшого, як об'єднання обох чисел в одне-єдине, завдяки чому аж ніяк не мислиться, яке є це одне число, що обіймає ті обидва. Поняття дванадцяти в жодному разі не мислиться вже тим, що я мислю собі тільки те об'єднання семи і п'яти, і хай би як довго я розчленовував своє поняття такої можливої суми, все-таки я не знайду в ньому дванадцяти. Потрібно

ності¹ (чого вимагає природа будь-якої аподиктичної достеменності), то склалося враження, що й засади теж пізнаються з принципу суперечності, – це було помилковим, бо синтетичне положення, звичайно, можна зрозуміти відповідно до принципу суперечності, однак у жодному разі не саме по собі, а лише так, що [при цьому] передбачається інше синтетичне положення, із котрого воно може бути виснуване.

Насамперед слід зауважити, що властиві математичні положення завжди суть апїорні, а не емпїричні судження, бо вони несуть у собі необхідність, яка не може бути взята з досвїду. Якщо ж зі мною тут не погодяться, – то гаразд, я обмежую своє твердження² галуззю *чистої математики*, [саме] поняття якої вже передбачає те, що вона містить не емпїричне, а суто чисте апїорне знання.

На перший погляд може видатися, що твердження $7 + 5 = 12$ є суто аналітичне положення, яке впливає відповідно до принципу суперечності з поняття суми семи й п'яти. Та коли придивитися ближче, то виявляється, що поняття суми семи й п'яти не містить нічого, крім об'єднання цих двох чисел у одне

¹ Перекладацька примітка (решту їх опущено): «Принцип суперечності – те саме, що закон суперечності. Те, що в формальній логіці зазвичай називають законами мислення, Кант називав принципами (principi) істинності...» [Кант 2000: 486].

² Навряд чи є виправданим передавати багатозначне Satz скрізь однаково, хоча обраний тут і в наступному реченні варіант може бути й уточнений.

вийти поза межі цих понять, взявши на допомогу споглядання, яке відповідає одному з обох цих чисел, як-от свої п'ять пальців або (як *Zegner* у своїй аритметиці) п'ять точок, і так поступово додавати одиниці даних в спогляданні п'яти до поняття семи. Таким чином, (...) арифметичне положення завжди синтетичне, переконалися в чому можна ще виразніше, якщо взяти дещо більші числа; тут вже цілком ясно, що хай би як ми крутили і вертили наше поняття [unsern Begriff], але без допомоги споглядання ми ніколи не могли б знайти суми за посередництвом самого тільки розчленування наших понять.

Так само не є аналітичною яка-небудь засада чистої геометрії. Що пряма лінія є найкоротшою між двома точками, – це синтетичне положення. Адже моє поняття прямої не має в собі нічого про величину, а містить лише якість. Отже, поняття найкоротшої цілковито додається і завдяки жодному розчленуванню не може бути видобуте з поняття прямої лінії. Таким чином, тут треба взяти на допомогу споглядання, єдино за посередництвом якого можливий синтез.

Деякі інші [andere] засади, що припускають геометри, правда, дійсно аналітичні й базуються на законі суперечності; але вони як тотожні положення слугують лише для методичного зв'язку, а не як принципи, наприклад $a = a$, ціле рівне самому собі, або $(a + b) > a$, себто ціле більше, ніж його частина. І все ж таки навіть ці засади, хоча вони

єдине, чим аж ніяк не мислиться, що то за єдине число, яке охоплює обидва [доданки]. Поняття дванадцятьох зовсім іще не мислиться тим, що я просто мислю об'єднання семи й п'яти; і хоч скільки б я розчленував своє поняття такої можливої суми, я не здібаю там дванадцятки. Потрібно вийти за межі цих понять, узявши на допомогу споглядання, що відповідає одному з них, скажімо, свої п'ять пальців або (як *Zegner* у своїй арифметиці) п'ять точок, і додавати поступово одиниці даної в спогляданні п'ятірки до поняття сімки. (...) Отже, арифметичне положення завжди є синтетичним, і це стає ще очевиднішим, коли взяти дещо більші числа, бо тоді ясно, що, хай хоч скільки б ми крутили та вертили свої поняття [unsere Begriffe], ми ніколи не могли б знайти суми за посередництвом самого лише аналізу наших понять, не залучаючи на допомогу споглядання.

Так само жодна засада чистої геометрії не є аналітичною. Що пряма лінія є найкоротша [з усіх ліній] між двома точками – це є синтетичне положення. Адже моє поняття *прямої* не містить нічого від величини, – саму лише якість. Отже, поняття Найкоротшого цілковито приєднується до поняття прямої лінії [ззовні] і ніяким аналізом не може бути видобуте з нього. Отож тут потрібно брати на допомогу споглядання, єдино за посередництвом якого є можливим синтез.

Щоправда, декотрі нечисленні [wenige] засади, висувані геометрами, справді є аналітичними і ґрун-

і мають значущість на підставі самих тільки понять, допускаються в математиці лише тому, що можуть бути зображені в спогляданні. Тільки двозначність вислову спонукає нас тут звично₂, вірити₁₀, нібито предикат таких аподиктичних суджень вже міститься в нашому понятті і судження, таким чином, є аналітичне. А саме₁₁, ми повинні в думці додавати певний предикат до даного поняття, і ця необхідність пов'язана вже з тими поняттями. Проте питання не в тому, що ми повинні в думці додавати до даного поняття, а в тому, що ми в ньому дійсно мислимо, хоч і лише невиразно, і тут виявляється, що предикат притаманний тому поняттю [jenes Begriffe] хоч і необхідно, проте не безпосередньо [unmittelbar], а за посередництвом споглядання, яке мусить бути долучене.

[Кант 2018: 12–14] (AA IV, 268f.)

туються на принципі суперечності; але вони, будучи тавтологічними₂ (identische) положеннями, слугують лише для методичного зв'язку (zur Kette der Methode), а не за принципи; наприклад, $a=a$, Ціле дорівнює самому собі, або $(a+b) > a$, тобто Ціле більше від своєї частини. Але навіть і ці [положення], хоча вони мають силу на підставі самих лише понять, допускаються в математиці тільки тому, що можуть бути подані в спогляданні. Якщо ми зазвичай гадаємо, ніби предикат таких аподиктичних суджень лежить уже в нашому понятті, і, виходить, судження є аналітичним, то це спричинено виключно двозначністю виразу. Ми якраз₃ повинні домислити до даного поняття певний предикат, і ця необхідність прикута вже до [самих] понять. Але питання не в тому, що ми повинні домислити до даного поняття, а [в тому], що ми дійсно мислимо в ньому, нехай і лише туманно, і тут виявляється, що предикат і справді необхідно притаманний тим поняттям [jenes Begriffen], але не як мислений у самому понятті [als im Begriffe selbst gedacht], а за посередництвом споглядання, яке має долучатися <до поняття>. [Кант 2000: 45–47] (В 14–17)

Природним є очікувати, що пізніший переклад буде кращим за попередній. Але трапляється й інакше – як показав, зокрема, Густав Шпет (див. [Бурковський 2021а: 195]) зіставленням самого лише першого з цих абзаців у версіях Соловйова і Соколова. І в нашому випадку важко знайти якісь переваги перекладу А над Б – хіба те, що в деяких пунктах він є дещо точнішим, чи радше ближчим до букви оригіналу. (Щоправда, не для всіх більший буквалізм (наприклад *хай би як* [wie] *ми крутили* замість дещо вільнішого *хай хоч скільки б ми крутили*) означає кращу якість перекладу). Утім, і в А є подібні, тобто головно формальні, неточ-

ності, як-от *мають у собі* ← bei sich führen чи *вимагає* ← mit sich bringt. Ну а в цілому, тобто насамперед у пункті серйозніших хиб, порівняння – не на його користь.

А. 3: denn → *адже* – нібито впроваджуване ним речення обґрунтовує попереднє, тоді як його функція інша – пояснювальна, властиве значення тут – *бо*. Це невдале перекладацьке рішення, що деякою мірою дезорієнтує читачів, можна, либонь, кваліфікувати вже як помилку, нехай і не тяжку. Подібно – 5, граматична помилка (німецький кон'юнктив, надто 18 ст., лише почасти відповідає нашому умовному способу): erkannt würden → *пізнавалися б*, імплікує питання (без відповіді): якби що? за якої умови? – тобто перешкоджає читацькому сприйняттю (ще й через стилістичний дисонанс). 7: неправильний вибір значення von (від Соловйова), ще й виразно некоректний слововжиток – це теж шкодить завоюванню тексту.

Поважніші помилки. 1: ob er gleich → *хоч воно так само*: так само як що? – спантеличується сумлінний читач, маючи відтепер клопіт із безплідною загадкою через це бездумне передання gleich як самостійного слова. 2: хибне (від Соловйова) послівне (ще й досить-таки вільне) прочитання звороту in der Folge (= künftig, später) 'згодом, пізніше' («Doch mehr hievon in der Folge» В 149 – «Та про це докладніше [поговоримо] далі» [Кант 2000: 114]). Подібно й у низці інших перекладів, але це – *наслідок* недостатнього знання Кантової мови, вади не самого лише В. Терлецького. І з речового погляду нема потреби в такій натяжці: для подальшого Кантового викладу це положення дуже важливе само по собі. 4: «висновки математиків просуюються» – як ті висновки можуть просуватись і куди? Багатозначне Schlüsse тут означає *умовиводи* (пор. [Бурковський, та ін. 2018: 123]), тобто процеси отримання висновків. 6, 8 (vorausgesetzt wird, voraussetzen): помилка, зумовлена вадою українськомовної компетенції (див. II.1.(1)₈). 9, 10: тут немає нав'язування до Г'юма, ідеться не про наслідок звички – gemeinlich означає *ззвичай, здебільшого* (gewöhnlich; meistens), і не про віру – як і в англійському поточному I believe....

Б. 1: voraussetzen – точніше, либонь, *що їх постулюють геометри*. 2: сумнівна інтерпретація (тут не конкретизую), у будь-якому разі варто було перекласти за буквою оригіналу, а своє розуміння слова викласти в примітці. 3 – мабуть, помилка, хоча випадок не цілком ясний (нема певності й щодо властивого місця цього й сусідніх речень).

Детальніше (можливо, з розглядом і термінологічних моментів: *достеменно – достовірно, припущенням – здогадам...*), із залученням аргументації з додаткових джерел – у майбутній рецензії на переклад В. Терлецького.

2. Уривки з КЧР, відтворені в так званій Готській рецензії 1782

Оформлення – загалом як і в попередній таблиці. У випадках неістотних відмінностей між перекладами, зумовлених легко вгадуваними відмінностями між оригінальними текстами, німецьких форм не подано.

А. Переклад В. Терлецького

... те, що розуміє під критикою чистого розуму; а саме, не якусь критику книг і систем, а критику спроможності розуму взагалі, з огляду на₁ всі пізнання, що їх може прагнути розум *незалежно від всякого досвіду*, отож вирішення можливості чи неможливості метафізики взагалі та визначення як джерел, так і обсягу та границь метафізики, однак усе це із принципів. На цьому шляху автор втішає себе тим, що усунув усі помилки, які дотепер роздвоювали розум із самим собою у вільному від досвіду вжитку, і стверджує, що не має бути жодного метафізичного завдання, яке тут не розв'язане або для розв'язання якого принаймні не запропонований ключ. (...)

... розум є тією спроможністю, яка подає принципи пізнання а рiогi. Тому чистий розум є такий, який містить принципи для того, аби щось пізнавати безумовно а рiогi. Органом чистого розуму була б₂ сукупність тих принципів, згідно з якими можуть бути здобуті й дійсно утворені всі чисті пізнання а рiогi. Але позаяк це₃ надзвичайно бажано₄, хоча₅ ще невідомо, чи взагалі можливе таке розширення нашого пізнання і в яких випадках воно можливе, то науку про саму тільки оцінку чистого розуму, його джерел і границь ми можемо розглядати за приготування до орга-

Б. Переклад І. Бурковського

... *критика <самого> чистого розуму*. Але я розумію під цим не критику книг і систем, а критику розумової спроможності взагалі стосовно всіх знань, до яких він може прагнути *незалежно від усякого досвіду*, а відтак рішення щодо можливості чи неможливості метафізики взагалі і визначення як джерел, так і обсягу й меж її, але все – [виходячи] з принципів. Я розпочав тепер цей шлях ... й улещую себе, що знайшов на ньому [засіб] усунення всіх заблудів, які досі різнили розум із самим собою в його вільному від досвіду вжиткові. ... насмілюся стверджувати, що, мабуть, немає жодної метафізичної проблеми₁, яка б не була тут вирішена або для вирішення якої тут принаймні не був би даний ключ.

(...) Розум є спроможність, що дає принципи апіорного знання. Отже, чистий розум є такий [розум], що містить принципи безумовного апіорного знання. Органом чистого розуму має бути сукупність тих принципів, що за ними можуть бути надбані і дійсно реалізовані всі чисті апіорні знання. (...) Але позаяк вона є надзвичайно бажаною₂, а₃ ще невідомо, чи можливе <тут> узгалі таке розширення нашого знання, і в яких випадках, то ми можемо розглядати науку, що просто оцінює чистий розум, його джерела й межі як (...) приготування до органону або, якби це не вдалося, принаймні

нону чистого розуму, а якщо він не вдасться, то принаймні за приготування до канону чистого розуму, згідно з яким у кожному разі коли-небудь можна було б як аналітично, так і синтетично викласти повну систему чистого розуму, хай би вона полягала в розширенні або тільки граничному обмеженні його пізнань. Така <наука> називається не доктриною, а лише критикою чистого розуму, і її користь насправді лише негативна; вона слугує не для розширення, а тільки для очищення нашого розуму, і лише застерігає його від помилок. Тому до критики чистого розуму належить все те, що становить трансцендентальну філософію, і вона є повною ідеєю трансцендентальної філософії, але ще не самою цією наукою, бо в аналізі вона йде так далеко, як це потрібно для повної оцінки синтетичних пізнань, а priori. Автор називає всяке пізнання трансцендентальним, яке займається не стільки предметами, скільки нашими поняттями а priori про предмети [mit unsern Begriffen а priori von Gegenständen] взагалі; і система таких понять мала б називатися трансцендентальною філософією. (...) Автор називає всі уявлення чистими (в трансцендентальному сенсі), в яких немає нічого, що належить до відчуття. Тому чиста форма чуттєвих споглядань взагалі знаходиться а priori в душі [Gemüte], в якій усе розмаїття явищ споглядається в певних відношеннях. Ця чиста форма чуттєвості сама також називається чистим спогляданням. Так, якщо я відокремлюю від уявлення якогось тіла те,

до його канону, відповідно до якого в усякому разі колись могла б бути викладена як аналітично, так і синтетично довершена система <філософії> чистого розуму, байдуже, чи буде вона полягати в розширенні, чи тільки в обмеженні його пізнання. (...) Така [пропедевтика] мала б називатися не *доктриною*, а тільки *критикою* чистого розуму, і користь її... справді може бути лише негативною, вона може слугувати не для розширення, а тільки для очищення нашого розуму та утримання його від помилок... Таким чином, до критики чистого розуму належить усе, що утворює трансцендентальну філософію, вона є довершена ідея трансцендентальної філософії, але ще не сама ця наука, бо в аналізі вона сягає лише поти, поки це необхідно для вичерпної оцінки апріорного синтетичного знання. (...) Я називаю трансцендентальним усяке пізнання, що займається не стільки предметами, скільки нашим способом пізнання предметів [mit unserer Erkenntnisart von Gegenständen]...¹ Система таких понять мала б називатися трансцендентальною філософією. (...) Я називаю *чистими* (у трансцендентальному розумінні) всі уявлення, у яких не знайти нічого, що належить до відчуття. Отож чиста форма чуттєвих споглядань узагалі знаходиться а priori в душевності, де спостерігається в певних відношеннях усе розмаїття явищ. Сама ця чиста форма чуттєвості також буде називатися чистим спогля-

¹ Про наступний відтинок тексту – [Бурковський 2021а: 201–202].

що мислить про нього розсуд, як-от: субстанцію, силу, подільність тощо, як і те, що належить до відчуття, як-от: непроникність, твердість, колір тощо, то з цього емпіричного споглядання мені застається ще щось, а саме протяжність і обрис. Ці останні належать до чистого споглядання, яке а ргіогі, навіть без якогось дійсного предмета чуттів або без відчуття, має місце в душі як сама тільки форма чуттєвості. (...)

Німці послуговуються словом естетика для того, щоб позначати ним те, що інші називають критикою смаку. Баумгартен саме і сподівався підвести критичну оцінку прекрасного під принципи розуму і піднести її правила до [рангу] науки. Однак ці зусилля марні, бо згадані правила чи критерії за своїми джерелами суто емпіричні, а отже, ніколи не можуть слугувати за закони а ргіогі, на які мусило б рівнятися наше судження смаку; радше¹⁰ це останнє становить властивий пробний камінь правильності тих перших. (...)

Простір не є емпіричним поняттям, яке випроваджене із зовнішніх досвідів, і не представляє жодної властивості якихось речей самих по собі або їх в їхньому відношенні одна до одної, не представляє жодного визначення тієї властивості¹¹, яка притаманна¹² самим предметам; він є не чим іншим, як тільки формою всіх явищ зовнішніх чуттів, себто суб'єктивною умовою чуттєвості, єдино за якою нам можливе зовнішнє споглядання. (...)

<Це стосується також> *часу*. Він є не чимось, що існувало б саме для

данням. Так, якщо я відокремлюю від уявлення тіла те, що мислить про нього розум⁸, як-от: субстанцію, силу, подільність тощо, а також те, що належить у ньому до відчуття: непроникність, твердість, колір і т. д., то в мене лишається від цього емпіричного споглядання ще щось, а саме протяглість і фігура (Gestalt). Вони належать до чистого споглядання, що а ргіогі має місце в душі навіть і без дійсного предмета чуттів або сприйняття⁹, як гола форма чуттєвості.

... німці послуговуються словом естетика на позначення того, що інші називають критикою смаку. <В основі тут лежить хибна> надія, що її мав... Бавмгартен, – підпорядкувати критичну оцінку Прекрасного принципам розуму і піднести її правила до [рангу] науки. Однак такі намагання є даремними. Адже згадані правила або критерії відповідно до своїх... джерел є суто емпіричними і, отже, ніколи не можуть правити за... апіорні закони, на які мусило б рівнятися наше судження [стосовно] смаку; навпаки, це останнє становить властивий пробний камінь правильності перших. (...)

Простір не є емпіричне поняття, виділене з зовнішнього досвіду¹⁰. (...) Простір аж ніяк не являє властивості якихось речей самих по собі або у відношенні одних з одними, <себто> не є визначенням, що притаманне самим предметам... Простір є не що інше, як тільки форма всіх явищ зовнішніх чуттів, тобто суб'єктивна умова чуттєвості, умова, що лише за неї для нас є можливим зовнішнє споглядання. (...)

себе чи було би притаманним речам як об'єктивне визначення, а тільки-но формою внутрішнього чуття, себто споглядання [das Anschauen] нас самих і нашого внутрішнього стану. Він є формальною умовою а priori всіх явищ взагалі... <натомість> простір, як чиста форма всіх зовнішніх споглядань¹³, обмежений як умова а priori суто зовнішніми явищами. Із сказаного випливає, що час хоч і має емпіричну реальність, себто суб'єктивну [subjective] значущість з огляду на¹⁴ всі предмети, що коли-небудь можуть бути дані нашим чуттям, проте ніколи не може претендувати на абсолютну реальність. Проти цієї думки автор зробив такий закид: переміни¹⁵ дійсні (це доводить зміна¹⁶ наших власних уявлень, хоч би і хотіли заперечувати всі зовнішні явища разом із їхніми перемінами¹⁷). Але переміни¹⁸ можливі тільки в часі, тому час є чимось дійсним. Я визнаю весь цей аргумент, <відповідає пан Кант>. Час і справді є чимось дійсним, а саме дійсною формою внутрішнього споглядання. Отже, він має суб'єктивну реальність щодо внутрішнього досвіду, себто я дійсно маю уявлення про час і про мої визначення в ньому. Таким чином, його дійсно можна розглядати¹⁹ не за об'єкт, а за спосіб уявлення моєї самості [meiner Selbst] як об'єкта. Але якби я сам – або якась інша істота мене – міг споглядати²¹ без цієї умови чуттєвості, то саме ці визначення, які ми уявляємо собі тепер як переміни²², давали б пізнання, в якому зовсім не було б уявлення часу, отож і переміни²³. Таким чином, залиша-

Час не є чимось таким, що існує саме для себе або прикріплене до речей як об'єктивне визначення (...) Час є... форма внутрішнього чуття, себто форма споглядання [des Anschauens] нас самих і нашого внутрішнього стану. (...) Час є апіорна формальна умова всіх явищ узагалі. Простір як чиста форма всякого зовнішнього споглядання охоплює, як апіорна умова, лише зовнішні явища. ...стверджуване нами вчить про *емпіричну реальність* часу, тобто його об'єктивну [objective] значущість стосовно всіх предметів, що коли-будь можуть даватися нашим чуттям. (...) Натомість ми заперечуємо за часом будь-яке право на абсолютну реальність... Проти цієї теорії... висловлюють одне заперечення...: зміни є дійсними (це доводить переміна наших власних уявлень, хоч би ми навіть стали заперечувати всі зовнішні явища разом із їхніми змінами). А що зміни можливі тільки в часі, то [й] час є чимось дійсним. (...) Я цілком погоджуюся з даним аргументом. Звісно ж, час є чимось дійсним, а саме – дійсною формою внутрішнього споглядання. Він має, отже, суб'єктивну реальність з погляду внутрішнього досвіду, себто я справді маю уявлення про час і мої означення¹¹ в ньому. Таким чином, час ¹² є дійсним не як об'єкт, а як спосіб розглядати¹² мене самого [meiner selbst] як об'єкт. Але якби я сам або якась інша істота могла споглядати мене без цієї умови чуттєвості, то ті самі означення¹³, що ми їх зараз уявляємо як зміни, дали б знання, у якому уявлення часу, а з ним і уявлення зміни, були б

ється емпірична реальність часу як умови₂₄ всіх наших досвідів, тільки за ним не можна визнавати абсолютної реальності; він є не що інше, як форма нашого внутрішнього споглядання. Якщо в нього відібрати особливу умову нашої чуттєвості, то зникає також поняття часу, і він властивий не самим предметам, а суб'єкту, який його₂₅ споглядає.

[Кант 2018: 133–134, 135–136 / Schack 1991: 18, 21–23]

зовсім відсутні. Залишається, отже, емпірична реальність часу як умова всякого нашого досвіду₁₄. Не можна визнати за ним... тільки абсолютної реальності. Він є ніщо інше, як форма нашого внутрішнього споглядання. Якщо забрати від нього особливу умову нашої чуттєвості, тоді зникне й [саме] поняття часу; воно₁₅ поєднане не з самими предметами, а тільки з суб'єктом, котрий їх споглядає.

[Кант 2000: 17, 50–51, 52, 57, 58, 60, 64, 65, 66 / А XII, XIII; В 24, 25, 26, 27, 28, 34f., 38, 42, 49, 50, 52, 53f.]

Цього разу помилок, більш чи менш серйозних, не бракує в обох перекладах.

А. 1, 14 – див. II.2.(3)A₅; 2 – див. III.1.A₅. 3: займенник *dieses* стосується *Organon* попереднього речення, отже – *він* (*вона* в Б – до попереднього «систему чистого розуму» [Кант 2000: 51]). 6 – безпідставно додане слово. 7 – помилка в числі (за таке мене ганено в рецензії пана Терлецького та співавтора): *ihrer Erkenntniß* – не множина, а однина; те саме – 9 (*der synthetischen Erkenntniß*) та 13 (*aller äussern Anschauung*). 10 – див. II.2.(14)A₅. 11 (*Bestimmung derselben*): *derselben* з таємничих мотивів усупереч «рецепту Железного» (див. [Бурковський 2021b: 201] віднесено до *Eigenschaft* 'властивості', що дає відсутнє в Канта *визначення визначення* (властивість – це і є визначення), насправді – *їх* (речей самих по собі) *визначення* (у Б *їх*, потрактоване як зайве з огляду на подальше *предметам*, опущено). 12: *die... haftete* – геть некоректно віднесено до попереднього *derselben*, у Канта – до *Bestimmung* 'визначення'. 15–18, 22, 23: у мене *Wechsel* → *переміна*, *Veränderung* → *зміна* (незперечний загальноприйнятий відповідник); у В. Терлецького чомусь навпаки – неприпустимий терміновжиток. 20 (*ist... anzusehen*): не **можна**, а **треба розглядати**. 21: тобто *я сам* – *споглядати* взагалі, а *інша істота* – тільки мене: неправильно в першій частині, як показує й контекст (Б – стилістично кострубато). 24 (*ihre empirische Realität als Bedingung...*): не *умови*, тобто часу, а *умова* (емпірична реальність). 25 (*sie*): всупереч усьому (не тільки «рецепту Железного») пан Терлецький навіщось змушує суб'єкта споглядати час (!) замість предметів...

Б. 6, 7: можна було б і не вважати за помилки – якби текст був не філософський. 10, 14 – те саме, що A_{7,9,13}. 11, 13 (*Bestimmung*): як уже сказа-

но [Бурковський 2021а: 198, 199], це не моє перекладацьке рішення. 15: *воно* (поняття часу) замість *він* (час), черговий недогляд через дефіцит того-таки часу – як здебільш і в решті випадків.

Обопільні неправильності. A_4/B_2 : зворот *sehr viel verlangt ist* – насправді ‘вимагає дуже багато’, ‘означає дуже важку справу’. A_5/B_3 : *und* – має бути звичайне *i*. A_8/B_5 : *frei halten*, тут – *оберігати, вбезпечувати* (= *bewahren*).

Dubia: A_{19}/B_{12} . Р. Інгарден інформує: «Це речення... було відчитуване видавцями в різні способи» [Kant 1986: 115–116, прим. пер.] – навівши їх аж чотири, подає два ймовірні тлумачення: одне (якому віддав перевагу він сам) близьке до версії Б, друге – до А.

За подаваними раніш критеріями [Бурковський 2021а: 195; 2021b: 217], текст 1.А (заокруглено 650 слів, 4000 знаків), як і 2.А, а разом і весь невеликий масив, звідки взято ті уривки, з яких він складений [Кант 2018: 133–136] – бл.1300 слів, 8 300 знаків (хоч би навіть у решті ділянок там не було жодної помилки) слід оцінити як незадовільні переклади; 1.Б – як задовільний (либонь, може претендувати й на 4 бали з 5, бодай із мінусом). 2.Б не може вважатись адекватним репрезентантом відповідної частини видання ([Кант 2000: 17–66]) з огляду на її обсяг та рандомний характер вибірки; якщо ж умовно трактувати його як самостійний цілісний текст (бл. 900 слів, 5850 знаків), то – хоча й кращий за 2.А, але теж незадовільний. Це радше нетипові показники: у цілому видання як 2000, так і 2018 за рівнем перекладу я на підставі дотеперішнього знайомства з ними оцінюю на «3» за 5-бальною системою.

Висновки

Дослідження свідчить, хоч і не цілком дефінітивно¹, на користь задовільної оцінки видань 2000 й 2004, що значно частіше виграють, ніж програють у порівнянні з іншими українськомовними версіями фрагментів «Критик». Разом із тим виявлені помилки – хоч зазвичай і не настільки тяжкі, щоб унеможливити розуміння суті Кантових міркувань, та інші недосконалості зумовлюють потребу перевидання цих книжок у поліпшеному вигляді (я вже давно мав би це зробити – за зволікання покараний цією дискусією).

Вибіркове наведення ілюстрацій – за обмеженістю журнальної площі, не кажучи про мій час, який я волів би витратити на значно важливіші речі – може викликати в когось підозру в підтасовуванні, тенденційному доборі цитат – запрошую своїх критиків перевірити. (Приховувати

¹ Цілковиту певність може дати тільки ґрунтовна експертиза – і сам перекладач, звісно, не може виступати в ролі експерта свого перекладу.

щось незручне для себе (тут – цитати, у яких я б **істотно** програвав), наражаючись на перспективу викриття, репутаційних втрат – просто нерозумно). Насправді цитати, не наведені тут, у цілому теж свідчать на користь того самого. У плані другорядних вад видання 2000/2004 теж виграють, і назагал цитати без поважних (а то й без жодних) розходжень із ними – важки на ту саму шальку терезів. Водночас, гадаю, є безсумнівним, що наведені ілюстрації (нехай оцінка деяких часткових моментів у них може бути й дискусійною) показують чимало не на жарт прикрого в текстах, залучених до порівнянь по протилежний бік. Отож варто дещо порекомендувати їх творцям: не бути настільки певними себе; звертати більшу увагу на підвищення своєї кваліфікації; нарешті, не боятися цитувати обговорювані переклади, адже відомі різкі відгуки про них страждають на перебільшення й брак обґрунтованості. (А йдеться не тільки й не стільки про скромну особу перекладача: переклади таких творів мають помітне значення для престижу української науки взагалі). При цьому рекомендую звертатися до таблиць *addenda & corrigenda*, розміщених у мережі [Бурковський 2023]. Коли ж самим уносити поліпшення, то стримано й розважливо (охоче візьму участь в обговореннях таких питань).

З огляду на відомі психологічні чинники малоїмовірним є, щоб згадувані тут адресати дослухалися до цих порад, але, можливо, вони будуть корисні декому з інших читачів. Зрештою, я сподіваюся, що нові видання, виправлені та доповнені, дуже не забаряться.

Нинішнє дослідження, та й ціла полеміка, стимулює ширші міркування про філософський переклад та про певні проблеми філософії в Україні, але це вже вимагає окремої публікації.

Посилання:

- Бурковський, І. (2021a). Апологія української кантіани: критика нігілістичної критики першої українськомовної «Критики». *Філософія освіти*, 27(1), 193–227. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2021-27-1-12>
- Бурковський, І. (2021b). Апологія української кантіани: ще раз про те, як не слід оцінювати філософські переклади. *Філософія освіти*, 27(2), 175–227. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2021-27-2-12>
- Бурковський, І. (2021c). Із сьогоденних проблем опанування Гегелевої спадщини: «Феноменологія духа» в українському переданні. *Філософська думка* (2), 114–130. <https://doi.org/10.15407/fd2021.02.114>
- Бурковський, І. (2023). *Наукові публікації*. <https://nas.academia.edu/IhorBurkowsky>
- Бурковський, І., Єрмоленко, А., Кебуладзе, В., Терлецький, В. (2018). До третьої «Критики» Канта. *Філософська думка* (6), 118–124.
- Іващенко, І. (2013). Асиметричність тотожності. Міркування щодо Кантової трансцендентальної дедукції. *Sententiae 1*(XXVIII), 7–29.
- Іващенко, І., & Терлецький, В. (2020). Значливість перекладу для філософської освіти (на прикладі українського перекладу «Критики чистого розуму» Імануеля

- Канта). *Філософія освіти* 26(1), 211–229. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-1-13>
- Кант, І. (2006). Критика чистого розуму: в 2 ч. Ч. 1 / пер. с нем. под ред. Б. Бушлинга, Н. Мотрошиловой. *Сочинения на немецком и русском языках*. Том 2, ч. 1. Москва: Наука.
- Кант, І. (2000). *Критика чистого розуму*. Пер. з нім. та примітки І. Бурковського. Київ: Юніверс.
- Кант, І. (2004). *Критика практичного розуму*. Пер. з нім., післямова та примітки І. Бурковського. Київ: Юніверс.
- Кант, І. (2018). *Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука*. Вид. 2-ге, уточн. і доп. Пер. з нім., вступна стаття, ком. і прим. В. Терлецького. Відп. ред. В. Кебуладзе. Харків: Фоліо.
- Кассен Б. та ін. (2009, 2011, 2013, 2016). *Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей*. Пер. з фр. Т. 1–4. Київ: Дух і літера.
- Козловський, В. (2008). Моделі реконструкції кантівської антропології. *Могілянські історико-філософські студії / упоряд. І. А. Бондаревська, В. П. Козловський*. К.: Вид. дім «Києво-Могілянська академія», 39–105.
- Козловський, В. П. (2009). Метафізика і психологія Імануїла Канта: витоки та рецепції. *Наукові записки НАУКМА. Том 89: Філософія та релігієзнавство*, 16–22.
- Козловський, В. (2013а). Кант про інтелігібельну природу, або по той бік антропології. *Наукові записки [Національного університету Острозька академія]. Сер.: Філософія* 12, 176–190.
- Козловський, В. (2013б). Кантова моральна антропологія: загальні контури проекту. *Наукові записки [Національного університету Острозька академія]. Сер.: Філософія* 13, 53–61.
- Козловський, В. (2014). *Кантова антропологія: джерела, констеляції, моделі*. Київ: Вид. дім «Києво-Могілянська академія».
- Козловський, В. (2015). Чи можлива антропологія як трансцендентальна доктрина: Кантові візії. *Філософська думка* (2), 21–38.
- Козловський, В. (2016). Стросон і Кант: дескриптивна метафізика як концептуальна передумова аналізу «Критики чистого розуму». *Sententiae* 1(XXXIV), 25–41. <https://doi.org/10.22240/sent34.01.025>
- Козловський, В. (2017). Кант про психологію як метафізичну доктрину: можливості і межі. *Гуманітарні студії: зб. наукових праць* 30, 45–57.
- Крамер К. (2014). Кантове «Я мислю» та Фіхтеве «Я є». Пер. з нім. І. Іващенко. *Sententiae* 2(XXXI): 25–51. <https://doi.org/10.22240/sent31.02.025>
- Мінаков, М. (2001). *Вчення Канта про віру розуму*. Київ: Центр практично філософії.
- Мінаков, М. (2007). *Історія поняття досвіду*. Київ: ПАРАПАН.
- Мінаков, М. (2015). Подія первинного досвіду і філософія. Метатеорія досвіду в Канта і Квайна. *Sententiae* 2(XXXIII), 64–74. <https://doi.org/10.22240/sent33.02.064>
- Селарс, В. (2015). Деякі зауваги про Кантову теорію досвіду. Пер. В. Циба; наук. й літ. ред., а також пер. цитувань «Критики чистого розуму» з нім. І. Іващенко. *Sententiae* 2(XXXIII), 27–40. <https://doi.org/10.22240/sent33.02.027>
- Сепетий, Д.П. (2017). *Свідомість як суб'єктивність: таємниця Я*. 2-е вид. Кн. 2. Запоріжжя: Просвіта.

- Стівенсон, Л. (2016). Вітгенштайнова трансцендентальна дедукція й Кантів аргумент приватної мови. Пер. В. Циба; наук. ред., а також пер. цитувань з нім. І. Іващенко. *Sententiae 2* (XXXV), 143–158. <https://doi.org/10.22240/sent35.02.142>
- Страуд, Б. (2015). Трансцендентальні аргументи. Пер. В. Циба; наук. й літ. ред., а також пер. цитувань «Критики чистого розуму» з нім. І. Іващенко. *Sententiae 2* (XXXIII), 51–63. <https://doi.org/10.22240/sent33.02.051>
- Терлецький, В. (2008). Теорія пізнання а priori в “Критичній онтології” Гартмана. *Sententiae 2* (XIX), 188–198.
- Терлецький, В. (2009). A priori ut cognitio pura. До передісторії одного вжитку поняття. *Sententiae 2* (XXI), 89–103.
- Терлецький, В. (2013). Прелімінарії до поняття онтології в критичній філософії Канта. *Sententiae 1* (XXVIII), 30–41. <https://doi.org/10.22240/sent28.01.030>
- Терлецький, В. (2015а). Кант, програма просвітництва та її неминуще значення для сьогодення. *Українознавство 3* (56), 132–147.
- Терлецький, В. (2015b). Український погляд на Кантову антропологію. *Філософська думка 2* (2), 67–71.
- Терлецький, В. (2015c). Novum in veteri. Гінтіка про Евклідові витоки математичного методу Канта. *Sententiae 2* (XXXIII), 75–92. <https://doi.org/10.22240/sent33.02.075>
- Терлецький, В. (2018а). Дискусійні питання в історії виникнення третьої «Критики» Імануеля Канта. *Sententiae 2* (XXXVII), 49–61. <https://doi.org/10.22240/sent37.02.049>
- Терлецький, В. (2018b). Коментарі і примітки. Кант, І. *Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука*. Вид. 2-ге, уточн. і доп. / пер. з нім. В. Терлецького. Відп. ред. В. Кебуладзе. Харків: Фоліо, 137–189.
- Терлецький, В. (2018c). «Пролегомени» І. Канта: трансцендентальна філософія in statu nascendi. Кант, І. *Пролегомени до кожної майбутньої метафізики, яка може постати як наука*. Вид. 2-ге. Пер. з нім. В. Терлецького. Харків: Фоліо, III–LXX.
- Федорченко, Ю. (2022). Досвід перекладу Передмови до «Критики чистого розуму» Імануеля Канта. *Філософія освіти, 28*(1), 212–221. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-13>
- Циба, В. (2010). Трансцендентальний об’єкт як підстава для Канта і проблема для Стросона. *Maristerium 39: Історико-філософські студії*, 38–43.
- Циба, В. (2016а). Кант в Аушвіці: Звичаєвість та інституції. *Філософська думка 1* (1), 66–76.
- Циба, В. (2016b). Концептуальність споглядання: Селарс добудовує Кантову епістемологію. *Sententiae 1* (XXXIV), 42–60. <https://doi.org/10.22240/sent34.01.042>
- Чорний, В. (2020). Кому потрібні переклади: труднощі засвоєння чужомовної традиції (на прикладі українського перекладу «Критики практичного розуму» Імануеля Канта). *Філософія освіти 26*(2), 130–154. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-2-10>
- Cramer, K. (2003). Kants ‚Ich denke‘ und Fichtes ‚Ich bin‘. *Internationales Jahrbuch des Deutschen Idealismus 1*, 57–92.
- Kant, I. (2012). *Critica della ragion pura*. Introduzione, traduzione, note e apparati di C. Esposito. Nuova edizione riveduta e corretta. Milano: Bompiani.
- Kant, I. (1998a). *Critique of Pure Reason*. Translated and edited by Paul Guyer and Allen W. Wood. Cambridge UP.
- Kant, I. (1998b). *Kritik der reinen Vernunft*. Hrg. v. J. Timmermann. Hamburg: Meiner.

- Kant, I. (1986). *Krytyka czystego rozumu*. Przeł. R. Ingarden. T. I–II. Wyd. II. Warszawa: PWN.
- Kant, I. (2013). *Krytyka czystego rozumu*. Przekład: M. Żelazny. *Dzieła zebrane. Tom 2*. Toruń: Wyd. Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika.
- Kant's gesammelte Schriften* (1910–1923). Herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Erste Abteilung: Werke. Bd. I–IX. Berlin: Georg Reimer / Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- [Schack, H. E.] (1991). Kritik der reinen Vernunft, von Immanuel Kant. *Rezensionen zur Kantischen Philosophie 1781–1787*. Hrsg. von Albert Landau. Bebra: Landau, 17–23.
- Żelazny, M. (2013). Od tłumacza. *Kant, I. Dzieła zebrane. Tom 2*. Toruń: Wyd. Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika, 7–28.

References:

- Burkovskiy, I. (2021a). Apology of the Ukrainian Kantiana: a critique of the nihilistic critique of the first Ukrainian-language “Critique”. [In Ukrainian]. *Philosophy of education* 27(1), 193–227. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2021-27-1-12>
- Burkovskiy, I. (2021b). Apology of the Ukrainian Kantiana: once again on how not to evaluate philosophical translations. [In Ukrainian]. *Philosophy of education* 27(2), 175–227. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2021-27-2-12>
- Burkovskiy, I. (2023). *Scientific publications*. [In Ukrainian]. <https://nas.academia.edu/IhorBurkovsky>
- Burkovskiy, I. (2021c). Some actual problems of mastering Hegel’s legacy: “Phenomenology of Spirit” in Ukrainian translations. [In Ukrainian]. *Filosoofska dumka* (2), 114–130. <https://doi.org/10.15407/fd2021.02.114>
- Burkovskiy, I., Yermolenko, A., Kebuladze, V., Terletsy, V. (2018). To the third “Critique” of Kant. [In Ukrainian]. *Filosoofska dumka* (6), 118–124.
- Cassin, B. & al. (2009, 2011, 2013, 2016). Dictionary of untranslatables : a philosophical lexicon. Transl. from French. Vol. 1–4. Kyiv: Dukh i litera. [In Ukrainian].
- Chorny, V. (2020). Who Needs Translations: the Difficulties of Assimilating a Foreign-Language Tradition (On the Example of the Ukrainian Translation of Immanuel Kant’s Critique of Practical Reason). [In Ukrainian]. *Philosophy of Education* 26(2), 130–154. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-2-10>
- Cramer, K. (2003). Kants ‚Ich denke‘ und Fichtes ‚Ich bin‘. *Internationales Jahrbuch des Deutschen Idealismus* 1, 57–92.
- Cramer, K. (2014). Kant’s ‚I think‘ and Fichte’s ‚I am‘. Transl. from German by I. Ivashchenko. [In Ukrainian]. *Sententiae* 2 (XXXI): 25–51. <https://doi.org/10.22240/sent31.02.025>
- Fedorchenko, Y. (2022). Experience of the Preface to Immanuel Kant’s Critique of Pure Reason Translation. [In Ukrainian]. *Philosophy of Education* 28(1), 212–221. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-13>
- Ivashchenko, I. (2013). Asymmetry of the identity. Reflections on Kant’s transcendental deduction. [In Ukrainian]. *Sententiae* 1 (XXVIII), 7–29.
- Ivashchenko, I., & Terletsy, V. (2020). The Significance of Translation for Philosophical Education (On the Example of the Ukrainian Translation of Immanuel Kant’s Critique of Pure Reason). [In Ukrainian]. *Philosophy of education* 26(1), 211–229. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-1-13>
- Kant, I. (2012). *Critica della ragion pura*. Introduzione, traduzione, note e apparati di C. Esposito. Nuova edizione riveduta e corretta. Milano: Bompiani.

- Kant, I. (2004). *Critique of practical reason*. Transl. by I. Burkovskiy. Scientific ed. A. Yermolenko. [In Ukrainian]. Kyiv: Universe.
- Kant, I. (1998a). *Critique of Pure Reason*. Trans. and ed. by P. Guyer and A. W. Wood. Cambridge UP.
- Kant, I. (2000:). *Critique of pure reason*. Transl. and notes by I. Burkovskiy. [In Ukrainian]. Kyiv: Universe.
- Kant, I. (2006). *Critique of Pure Reason: in 2 parts. P. 1.* / Trans. ed. B. Buschling, N. Motroshilova. *Works in German and Russian*. Vol. 2, part 1. [In Russian]. Moscow: Nauka.
- Kant, I. (1998b). *Kritik der reinen Vernunft*. Hrg. v. J. Timmermann. Hamburg: Meiner.
- Kant, I. (1986). *Krytyka czystego rozumu*. Przeł. R. Ingarden. T. I–II. Wyd. II. Warszawa: PWN.
- Kant, I. (2013). *Krytyka czystego rozumu*. Przekład: M. Żelazny. *Dzieła zebrane*. Tom 2. Toruń: Wyd. Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika.
- Kant, I. (2018). *Prolegomena to any future metaphysics that will be able to come forward as science*. 2nd ed. Trans. by V. Terletsky. [In Ukrainian]. Kharkiv: Folio.
- Kant's gesammelte Schriften (1910–1923)*. Herausgegeben von der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Erste Abteilung: Werke. Bd. I–IX. Berlin: Georg Reimer / Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- Kozlovskiy, V. (2008). Models of Kant's anthropology reconstruction. *Mohylyanski istoriko-filosofski studiyi*. [In Ukrainian]. Kyiv: Publishing House "Kyiv-Mohyla Academy", 39–105.
- Kozlovskiy, V. (2009). Kant's metaphysics and psychology: its sources and reception. [In Ukrainian]. *Naukovi zapysky NaUKMA* 89, 16–22.
- Kozlovskiy, V. (2013a). Kant's intelligible nature or on the other side of anthropology. [In Ukrainian]. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiya]: Filosofiya* 12, 176–190.
- Kozlovskiy, V. (2013b). Kant's moral anthropology: general outline of the project. [In Ukrainian]. *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiya]: Filosofiya* 13, 53–61.
- Kozlovskiy, V. (2014). *Kant's Anthropology: sources, constellations, models*. [In Ukrainian]. Kyiv: Publishing House "Kyiv-Mohyla Academy".
- Kozlovskiy, V. (2015). Is anthropology possible as a transcendental doctrine: Kant's views. [In Ukrainian]. *Filosofska dumka*, (2), 21–38.
- Kozlovskiy, V. (2016). Strawson and Kant: descriptive metaphysics as conceptual background for the analysis of "Critique of Pure Reason". [In Ukrainian]. *Sententiae* 1(XXXIV), 25–41. <https://doi.org/10.22240/sent34.01.025>
- Kozlovskiy, V. (2017). Kant about Psychology as a Metaphysical Doctrine: Opportunities and Boundaries. [In Ukrainian]. *Humanitarni studiyi* 30, 45–57.
- Minakov, M. (2001). *Kant's Teaching on the Faith of Reason*. [In Ukrainian]. Kyiv: Tsentr praktychnoyi filosofiyi.
- Minakov, M. (2007). *History of the concept of experience*. [In Ukrainian]. Kyiv: PARAPAN.
- Minakov, M. (2015). The Event of Primary Experience and Philosophy. Metatheory of Experience in Kant and Quine's Epistemologies. [In Ukrainian]. *Sententiae* 2(XXXIII), 64–74. <https://doi.org/10.22240/sent33.02.064>
- [Schack, H. E.] (1991). *Kritik der reinen Vernunft, von Immanuel Kant. Rezensionen zur Kantischen Philosophie 1781–1787*. Hrsg. von Albert Landau. Bebra: Landau, 17–23.

- Sellars, W. (2015). Some Remarks on Kant's Theory of Experience. Transl. by V. Tsyba. Editing, transl. of quotations (from the German) by I. Ivashchenko. *Sententiae* 2(XXXIII), 27–40. <https://doi.org/10.22240/sent33.02.027>
- Sepetiy, D. (2017). *Consciousness as subjectivity: the secret of the Self*. 2nd ed. Book 2. [In Ukrainian]. Zaporizhzhia: Prosvita.
- Stevenson, L. (2016). Wittgenstein's transcendental deduction and Kant's private language argument. Transl. by V. Tsyba. Editing, translation of quotations (from the German) by I. Ivashchenko. [In Ukrainian]. *Sententiae* 2(XXXV), 143–158. <https://doi.org/10.22240/sent35.02.142>
- Stroud, B. (2015). Transcendental Arguments. Transl. by V. Tsyba. Editing, translation of quotations (from the German) by I. Ivashchenko. [In Ukrainian]. *Sententiae* 2(XXXIII), 51–63. <https://doi.org/10.22240/sent33.02.051>
- Terletsky, V. (2008). The theory of a priori knowledge in N.Hartman's "Critical Ontology". [In Ukrainian]. *Sententiae* 2(XIX), 188–198.
- Terletsky, V. (2009). A priori ut cognitio pura. Prehistory of one use of the concept. [In Ukrainian]. *Sententiae* 2(XXI), 89–103.
- Terletsky, V. (2013). Preliminary to Concept of the Ontology in Kant's Critical Philosophy. [In Ukrainian]. *Sententiae* 1(XXVIII), 30–41. <https://doi.org/10.22240/sent28.01.030>
- Terletsky, V. (2015a). Kant, the Enlightenment Program and Its Continued Importance for Present Time. [In Ukrainian]. *Ukrayinoznavstvo* 3(56), 132–147.
- Terletsky, V. (2015b). Ukrainian view on Kant's anthropology. [In Ukrainian]. *Filosofska dumka* (2), 67–71.
- Terletsky, V. (2015c). Novum in veteri. J. Hintikka about Euclidean Origins of Kant's Mathematical Method. [In Ukrainian]. *Sententiae* 2(XXXIII), 75–92. <https://doi.org/10.22240/sent33.02.075>
- Terletsky, V. (2018a). Discussion Topics in the History of the Development of Immanuel Kant's Third «Critique». [In Ukrainian]. *Sententiae* 2(XXXVII), 49–61. <https://doi.org/10.22240/sent37.02.049>
- Terletsky, V. (2018b). Commentary and notes. Kant, I. *Prolegomena to every future metaphysics that that will be able to come forward as science*. 2nd ed. Translated from German by V. Terletsky. Editor-in-Chief V. Kebuladze. [In Ukrainian]. Kharkiv: Folio, 137–189.
- Terletsky, V. (2018c). I. Kant's "Prolegomena": Transcendental Philosophy in statu nascendi. [In Ukrainian]. Kant, I. *Prolegomena to every future metaphysics that that will be able to come forward as science*. 2nd ed. Trans. from German by V. Terletsky. Kharkiv: Folio, III–LXX.
- Tsyba, V. (2010). The transcendental object as a basis for Kant and a problem for Strawson. [In Ukrainian]. *Magisterium* 39, 38–43.
- Tsyba, V. (2016a). Kant in Auschwitz: Morality and Institutions. [In Ukrainian]. *Filosofska dumka* (1), 66–76.
- Tsyba, V. (2016b). Conceptuality of the Intuition: Sellars completes Kant's Epistemology. [In Ukrainian]. *Sententiae* 1(XXXIV), 42–60. <https://doi.org/10.22240/sent34.01.042>
- Żelazny, M. (2013). Od tłumacza. *Kant, I. Dzieła zebrane*. Tom 2. Toruń: Wyd. Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika, 7–28.

Ihor Burkovskiy. On the question of the state of Ukrainian Kantiana: translations of two “Critics” versus alternative interpretations of their fragments

The article continues the previous two published in the journal “Philosophy of Education” 27(1) and 27(2), which refuted certain biased accusations against the Ukrainian translations of Kant’s “Critique of Pure Reason” (2000) and “Critique of Practical Reason” (2004). Now the author aims to demonstrate the level of these translations by numerous comparisons of their fragments with corresponding passages edited or independently translated by some Ukrainian Kant-scholars, including two participants in the previous discussion. The selected samples include mainly quotes, which have some significant differences from the text of the mentioned editions – either for better or for worse. In addition to quotations, the comparisons include fragments of Kant’s text, repeated in some sources by the author himself or his reviewer, and reproduced in Ukrainian by different translators. The study shows that alternative translations of fragments of Kant’s works are mostly inferior to the discussed Ukrainian editions in terms of their level, and interventions in the text of the latter when quoting improve it only to a small extent, but in the vast majority they are not justified and have a subjective nature. There are no obvious signs of an excessively high frequency of errors, in any case serious, in the Ukrainian translations of the first two “Critics”. This points in favor of a satisfactory rating for them, although there is an undeniable need to reissue them with corrections and other improvements. The samples of alternative translations and quoting of Kant (sometimes the context of the quotations is also discussed) here act as an indicator of the state of modern Ukrainian Kant studies and related areas, prompting certain conclusions.

Keywords: *philosophical translation, competence, Kant studies, Immanuel Kant, “Critique of Pure Reason”, “Critique of Practical Reason”, philosophical education.*

Бурковський, Ігор, кандидат філологічних наук, магістр філософії, старший науковий співробітник відділу загального мовознавства, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

E-mail: 2201@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-6481-1115>

Burkovskiy, Ihor, PhD in Philology, Master of Philosophy, Senior Research Fellow at the Department of General Linguistics, O.O. Potebnya Institute of Linguistics, NAS of Ukraine.

E-mail: 2201@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-6481-1115>